

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Bidrag

til

Stildring af Staden og Communen

Narhys

ved

Dr. J. R. Hübertz,

vraect. Bøge, Medlem af det historiske Selskab i Kiel og det Nordiske
Olbkrist Selskab.

1 Hefte.

Kjøbenhavn.

J. S. Schubothes Boghandling.

Thiele's Bogtrykkeri.

1837.

Uf det af mig, under Titel *Communen Aarhus* 2c. bebudede Skrift, modtager *Publicum* herved 1ste Hefte, indeholdende et flygtigt Blik paa Staden, og saa meget af dens Historie, som ikke nødvendig er knyttet til de specielle Forhold, der i det Følgende ville blive afhandlede. Den foretagne Forandring med Titelen, for hvilken der i sin Tid skal blive gjort Regnskab, vil, som jeg haaber, ikke foranledige nogen af mine ærede Subskribentere til at trække sig tilbage, saameget mindre, som Plan og Udførelse blive aldeles uforandrede.

Den store Fattigdom paa Materiale i enkelte Afsnit, hvilken ved Udarbeidelsen af nærværende Hefte især har været følelig, har bragt mig til gjentagne Gange at anmode Forstjellige om Bidrag, hvilke Anmodninger dog for største Delen hidtil ere blevene uden Frugt. Jeg benytter derfor denne Leilighed til paa ny at opfordre Enhver, der interesserer sig for Arbeider af denne Art, og som maatte være i Besiddelse af Nogetsomhelst, det være Lidet eller Meget, til Oplysning af denne Byes Historie, at meddele mig saame, og helst saa snart som muligt, for at det kunde benyttes ved Udarbeidelsen af det Følgende.

Næste Hefte vil indeholde *Borgerflabets Historie*.

Aarhus den 19de Juni 1837.

Dr. J. K. Hüberg.

Et Blik

paa

Staden Aarhus

og

dens almindelige Historie

ved

Dr. J. K. Hübertz,

pract. Læge, Medlem af det historiske Selskab i Kiel og det Nordiske
Dialekt Selskab.

Kjøbenhavn.

J. S. Schubothes Boghandling.

Thiele's Bogtrykkeri.

1837.

Hr. Grosfater **Anders Nielsen**

og

Fru **Cæcilia Nielsen** fød **Kjellerup**

helliges disse Blade

med erkjendelig Hengivenhed

af

Sorfatteren.

1.

Ælde. Beliggenhed. Navn. Vaaben. Gader. Befæstning. Bygninger. Indbyggernes Antal.

Staden Aarhus er en af de ældste Stæder i Landet: dens Navn fremtræder allerede med en vis Glæde lige ved Begyndelsen af vor egentlige Historie. Dens Anseelse i Oldtiden kan man med stor Føie slutte deraf, at de første Christne fandt den betydelig nok til, med de den Gang meget anseelige Stæder Slesvig og Ribe, at dele Treen for at have den første christne Kirke inden sine Mure, hvilket da ellers ikke vil sige andet, end at de første christne Missionairer i disse store Handelsstæder fandt Folkemassen tilstrækkelig blandet med fremmed Blod, for at finde Individuer nok til at danne en Menighed af, Individuer nemlig, der havde tilstrækkelig Affinitet til dem selv og de nye Lærdomme, de søgte at anbringe.

Vel beretter man os, at Staden den Gang laae der, hvor Lisbjerg nu ligger, og at altsaa det nuværende Aarhus skulde være et andet; men med al Agtelse for

de Forfattere, paa hvis Troværdighed denne Beretning støtter sig, forekommer den dog noget mistænkelig. Saavidt vides findes denne Efterretning først hos Hvitfeldt, efter hvem Pontoppidan og Suhm have optaget den.

Hvitfeldt fortæller blot, at det saaledes forholdt sig, uden enten at anføre noget Bevis derfor, eller at nævne, hvorfra han har taget denne Efterretning.

Pontoppidan anfører efter Adam af Bremen ¹⁾, at Harald Haardraabe ved Aar 1060 brændte den Aarhusiske Kirke, og tilføier som en Gjetning af hans egen, at herved skal forstaaes Lisbjerg Kirke. Byen omtales ikke. I Danske Atlas ansættes Tiden da denne Kirke blev forstyrret til Aar 1049 og Byen antages der at være bleven saa ødelagt, at den vedblev at være aldeles øde i over 50 Aar efter, da den blev flyttet.

Suhm henfører Byens Ødelæggelse til 1051, men omtaler dette Factum med saa ubestemte Udtryk ²⁾, at man godt mærker ham det af, at han i Grunden ikke veed noget derom.

¹⁾ Ann. eccles. Th. 1-205.

²⁾ Suhm Danm. Hist. 4 D. p. 202. Paa dette Sted fortæller han, at Kong Harald var medt paa det berammede Stevne ved Grøthælven, men da Svend udeblev, saa drog Harald forbi Skagen langs Vestkysten af Jylland plyndrende og brændende til Hebeby ic. Dernæst tilføier han: "Udi dette Indfald er det vel og skeet, at Aarhus Kirke, og ventelig By med, som da laae noget derfra, hvor det nu ligger, blev brændt af Harald, eller maaskee og snarere i et andet Indfald."

Lægger man nu til det Baklende i disse Beretninger, at Adam af Bremen, der var samtidig med dette foregivne Factum, aldeles ikke omtaler det, uagtet han flere Steder havde god Anledning dertil, saa bliver det saameget mere tvivlsomt.

Saaledes omtaler han paa et Sted ¹⁾ Aarhus, som en velbekjendt By, hvorfra Dverfarten pleiede at skee til Sjælland: "der er tvende Dverfarter til Seland," siger han, "den ene fra Fiun (Årsens — Svendborg?) og den anden fra Arhusen, begge lige lange."

Paa et andet Sted er Talen om Aarhus baade i en ældre og nyere Tid, hvor han siger: "Det tredie Bispesæde anlagde han (Keiser Otto) i Arhusen, hvilket ved et meget smalt Sund, som gaaer ind fra Østershavet skilles fra Fiun, som ved en lang Omboining trækker sig ned efter imellem Fiun og Jutland, indtil bemeldte By Arhusen, fra hvilken seiles til Finaia, Seland, eller og til Skaane, ja til Norge. Men da dette Bispesæde, som vi her have angivet for det tredie, hørte op, saa havde Jutland ikkun tvende, det Slesvigske og det Ripiske, indtil nu nylig, efterat Ballo, den Ripiske Bisp var død, at det Ripiske Stigt blev delt i 4 Bispedømmer, hvortil Erkebispnen meddelte sin Myndighed, og strax indviede Ddø i Ribe, Chri-

¹⁾ Suhm Danm. Hist. 4 D. p. 446 seqv. Adam af Bremen var som bekjendt her i Danmark i Kong Svend Estrithsens Dage, og skrev som man strax nedenfor seer fort efter Aaret 1065.

fian i Aarhus, Heriberth i Wibergh og Magnus i Bendile.”

Atter et andet Sted siger han, at Samsø ligger lige midt imod Byen Arhusen o. s. v. Det synes som om der i det Anførte paa mere end et Sted havde været passende Anledning til at omtale den vigtige Begivenhed, at Byen nu var forflyttet fra det Sted, den i Oldtiden havde ligget, om saa havde været, eller han vilde saafald have kaldet Byen: Ny aarhus¹⁾.

Dertil kommer endnu, at Navnet Ar = os (Aa = Munding) ikke godt kunde passe ved Lisbjerg.

Vi betvivle altsaa denne Flytning, men derfor benegte vi ikke, at der jo i Oldtiden kan have ligget en Handelsstad efter den Tids Indretning ved Lisbjerg, og at den kan være bleven ødelagt af den norske Konge, hvorefter maaske de til denne Stad knyttede Handels og Nærings Forhold kunne være flyttede over til det beqvemmere Aarhus, der dog vist allerede den Gang var i betydelig Flor²⁾.

Stadens Beliggenhed er særdeles nydig og tiltrækkende: foran en stor og smuk Havbugt, til hver

¹⁾ Hvad danske Atlas videre beretter, at Byen fra Aar 1049 laae pde indtil 1102, da Bisp Ulkel byggede en Kirke til Ære for St. Oluf paa Esarhei ved Stranden, og at da det nye Aarhus først skulde være anlagt, synes at være en blot Gjetning uden al Hjemmel.

²⁾ Efter Pontoppidan Ann. eccl. Th. 1 p. 75 (og Suhm) forekommer Navnet Aarhus i et Keiserligt Diplom af Aar 965.

Side en deilig Skov, i en Afstand af faa Minuters Vandring, dertil en smuk Afverling af Marker, Enge, Aaen o. s. v. og endelig, kun faa Timers Reise borte, Egne hvies Lige Danmark neppe har at opvise: Silkeborg, Aye o. s. v.

Dens Navn skreves i ældre Tider: Aros, Arus, Aars, Aarþ, senere, omtrent fra Reformationens Indførelse: Aarhus, Arhus. Omtrent i Slutningen af Christian den Fjerdes Regjering skrev man enkelte Gange Arhuuß og Arhuus; siden er dette blevet det gjængse ¹⁾).

Stadens Vaaben var fordum en Strøm, en Murtinde og 3 Taarne, de to paa hver sin Side af, og det tredie over en Port, i hvilken staae to Mænd, hvoraf den ene synes at overgive en Nøgle til den anden, der holder et sænket Sværd i høire Haand, medens han med den venstre modtager Nøglen. Det øverste Taarn har paa den høire Side en Halomaane og paa venstre en syvoddet Stjerne. Det Segl, hvori dette Vaaben findes, har havt til Omskrift omtrent Secretum Arusiensis civitatis. Her haves kun eet Aftryk af dette Segl, hvilket er bestadiget i Kanten. Det findes under en Vidise af Christoffer af Baierns Privilegier, givne til Staden Aars 1441, hvilken er udstædt af

¹⁾ Nogle Gange synes dette Navn at have givet historiske Forfattere Anledning til at forveksle vor Stad med Aros i Everrig, s. Gr. Pont. Ann. eccles. Dan. Th. 1 p. 370 o. fl. St.

Borgemeistere og Raad, men uden Dato, dog efter Skriften at bømme omtrent lige saa gammel som Originalen.

Senere har man benyttet et Segl, hvori Baabnet var et Skjold med 3 Aarer, og Omskrift: Civitat. Arhus. Sigel. Om Christoffer af Baiern har givet Byen dette Baaben, som Danske Atlas anfører efter Mag. H. Kumann, dette maa jeg lade være uafgjort. Det ældste Aftryk, der er kommet mig for Die er under et Skjøde udstædt 1581.

Omtrent ved Souverainitetens Indførelse blev der istedetfor Skjoldet anbragt et Hus til de 3 Aarer og nedenunder en Strøm med to krydslagte Fiske. Dette var naturligvis med Hensyn paa den kræse Fortolkning af Navnet: Aare-Hus, skjøndt den samtidige Lorfæus havde viist, at Navnet efter sin rette Etymologie betyde A ∴ Aae, i Genitiv Ar og Ds ∴ Munding, altsaa Aros eller Arus ∴ Amunding.

Frederik den Fjerde søiede endnu hertil en Hjelm over Huset og to Bildmænd som Skjoldholdere.

Byen er inddelt i 3 Roder, "efftersom ald Aar-hus Bye dieles vdi 3 Roeder, een till huer Byesuend," som Magistraten i 1646 udtrykte sig. Oprindeligt er vel ellers denne udentviol ældgamle Inddeling i Roder en militair Indretning, efter hvilken senere Administration, Skattevæsen, Politie o. s. v. ere blevne lempede.

Vi ville ikke opholde os ved at opregne Gaderne i Byen, kun saameget maatte i Almindelighed bemær-

tes om dem, at forsaavidt som de ere til for at lette Samfærsele i Stadens Indre, da opfyldte de ikke paa det Bedste deres Bestemmelse; thi baade ere de knudrede at betræde og desuden mindre heldigt anlagte. En god Egenskab maa man imidlertid indrømme dem, den nemlig, at de paa det fuldkomneste tilstæde Byens Ventilation, da de ere temmelig brede, ikke meget krumme og næsten alle løbe i Øst-og Vest, saa de uophørligt bestryges af disse forherstkende Vinde. Deres Navne og de Forandringer, de i Tidens Løb ere undergaaede foranledige et Par Bemærkninger.

I et Stjøde af Aar 1302 ¹⁾ nævnes Tornegade, "Tornegata," som nu ikke findes.

I Aaret 1305, af Slanggethorp sabbato Sicientis, tillod Kong Erik Menved Biskop Johannes i Aarhus, at en Gade, der løb sønden om Domkirken, og førte mod Vesten, maatte lægges til Kirkegaarden, imod at Byen fik Vederlag derfor ²⁾.

¹⁾ Langeb. S. N. D. vj. — 417.

²⁾ Ibid. vj. — 418. I et Brev, uden Datum, til Kong Erik Menved, udstædt af Evend Bønde (Rusticus) og Johannes Staversfogh erklære disse, at de have undersøgt den Gade, som Bispen og Capitlet ønske at tilkøtte sig for at udvide Kirkegaarden, og at Bøttet kan stee uden Afgang i Kongens Indtægter, til Stadens Bedste og til Guds Ære og Forherligelse, hvilket ogsaa kan stjønnos deraf, at der paa den Maade blev friere Udgang til Kirken for at redde Personer og Gods, om der skedte et pludseligt hændeligt Overfald eller en Ildbrand opkom. Ligeledes findes samme

D. d. Horsens paa St. Dorotheæ Dag 1477 forundte Christian den Første Borgemestere og Raad paa Byens Vegne en Grund at bygge paa langs med Aen fra Broen til den søndre Port i Bredden, undtagen 23 Alen, som Hs Maist. forbeholdt sig selv at bebygge og 60 Alen i Bredden, som han skjænkede Hr. Erik Ottesen: ". . . vppaa thet at wor købsteth Mars maa thes ydermere Bygges og fforbæthres De wore Borgemestere oc vundersatte Sammesteds mwe thes bæthre bliffwe wedh Bestandh og Bædringh Thaa haffwe wii vnt oc tilladet . . . at borgemestere oc radhmen i Sammesteds Mwe lade bygge til bysensff behoff Hws meth gardz rrom vdh meth aan ffraa broon oc till den søndhre port i bredden oc in till the gardhe Som stande nest innen planckerne i Lengden Swo at ther gangher een ageweng i mellom oc Sammeledes eet strædhe vdh meth aen Toch vndertagendes eet sticke iordh Nest wedh then søndhre port liggende till wort enget behoff i bredden reth vth meth aan Trethwoge alne at lade bygge vppaa De sammeledes een grwond oc iordstedh nest wor iord liggendes Som wii haffwe

---

Steds en Ansøgning (paa Latin) fra Borgemestere og menige Borgere i Mars til Gunst for dette Andragende, især, fordi Bispen og Capitlet vil anvise Byen anden Grund, der ikke blot vil være Skadeserstatning, men endog langt mere, i det at den tilbudte Grund er beleiligere for Byens Conservation, næst Guds Hjælp, i mangehaande Farlighed. d. d. Ao. mcccv feria quinta post octavos Epiphan. Dom.

ont oc giffwit Hr. Erick ottesen wor elskelige Hoffme-
ster Serthii alne i bredden. Thi forbinde wii ic.
(Orig. i Raadh. Arch.) Det bemærkes at dette Brev
er dateret 5 Aar efter den store Ildbrand, som vi i
det følgende komme til at omtale, og at Grunden var
af den saakaldte Søndervold og Søndergrave.

I Aaret 1552 havde Oluf Hammer i Skaade reist
Proces mod Byen i Anledning af en Del af samme
Grund ved Stentrappen beliggende, og beboet af Bor-
gerste Love Nielsdatter, hvilken Frederik 1ste skulde
have skjænket Hr. Mogens Gjøse, og dennes Arvinger
igjen overdraget til Sagsøgeren. Herom dømte Kong
Christian 3, (d. d. Aars anno Mdlj then fredag nesth
epther pindsdag), saaledes for Ret, at dersom Oluf
Hammer kunde bevise, at den Jord, han gjorde For-
bring paa var den samme som Christian 1ste i oven-
staaende Brev havde undtaget, saa skulde Jorden følge
ham, hvis ikke, da at tilhøre Byen efter den Paa-
stand, som Stadens Borgemestere, "os elskelige Knud
Galthen oc Laß fog vore borgemestere her vti Aarß"
havde sat i Rette. At han ikke har kunnet føre dette
Bevis kan sluttes deraf, at Love Nielsdatter endnu
10 Aar senere havde denne Jord af Byen og betalte
Jordskuld deraf, som vi see af Jordskuldbogen for
1562: "Loffue Nielsdotter En mark danske aff Sønd-
hervoldt som thet storhe huff paa standher. Item en
Mark danske aff then iordt nedhen for same huff

emoedt aæn — och vj þ. dansche aff then Jordt wdhen borrhorthen hendes frambo paa standher" ¹⁾).

D. d. Rispnehaffn wor frwe Dagh visitacionis M. D. xij. skjænkede Kong Hans "en wor oc kronens Jordt wdi Aars synden næst vp till then gardt Niels anderffen wor Burgemeester ther samestedz paa graffwen bygt haffuer liggendis oc stræcker sigh synden vdt met gaadenn som ther løber nedtill broen oc i østher nedt till thet hross oluff skriffuer ther paa Wollden sath labit huffuer... oc ther till met swa mægitt aff Byens wold ther næst norden vp till som ingen hross paa stande" ... til "off ellstel. Niels clemetsen wor man, Raadh oc Landzdomeræ wdi Nørre Jutlandh," og denne skjedede dette Stykke Jord to Aar senere til Borgemeestere og Raad i Aars "som ther nu er oc her effther kommendes vorder." (Raadh. Arch.)

Denne Grund laae altsaa norden for det lille Torv, mellem Badstugade og Guldsmedgade eller Tangen.

¹⁾ Det lader sig vel ikke af de anførte Bevisligheder udfinde, hvor Søndre Port har ligget; alligevel synes Oluf Hammers Paastand paa Love Nielsdatters Grund, at lede til at sege de 23 Al. Grund, Kong Christian 1ste forbeholdt sig, tæt ved søndre Port, etsteds der i Nærheden og denne Port altsaa ogsaa der tæt ved. Da Aæn uidentivt med Hensyn paa Befæstningen maatte betragtes som en vaad Grav, bag hvilken Wollden og Murene hævede sig, den søndre Port altsaa var en Vandport, saa var det endog muligt, at Sten-trappen netop dannede Opgangen til Sønder=Port.

D. d. Viborg Løverdagen efter Allehelgensdag 1513 har Christian den 2den stadfæstet et Kong Hans's Brev til Gerdt Kellerswendsh "paa eth stykke iordt, vold oc graffue liggendes paa then sønder side uden then port som kalles borgeport vdi wor stad Aarhus" . . . . Dette Brev er i Kjøbmand Frausings Besiddelse, der efter Sagn vil, at det angaaer den Grund, hvorpaa hans Gaard staaer.

Bed at kaste Biet paa disse Gavebreve, paatrænger der sig meget naturligt det Spørgsmaal, hvorledes der kom saamegen Jord til at ligge ubebygget midt i Byen, og paa hvad Grund det tilkom Kongen at disponere over den, da ellers saavel tidligere Kongers Breve, som Retsforhandlinger angaaende denne Sag vise, at Byen ikke alene eiede den Grund, hvorpaa den stod, med Undtagelse af det geistlige Gods, men ogsaa et betydeligt Territorium rundt omkring. For at løse dette Spørgsmaal maatte man vel antage, at Aarhus i ældre Tid har været befæstet med Mure, Volde og Grave, at Søndervold og Søndergrave (Haverne paa Kannikegade og Husene ved Aaen) samt Nørrevold og Nørregrave (Graven og Volden) have begrændset Byen mod Syd og Nord og at Borgeporten engang har været Byens vestre Port, samt endelig, at disse Volde og Grave, som hørende med i Rikets almindelige Forsvarssystem, have været umiddelbar afhængige af Kongen, der disponerede over dem til

andet Brug, da de ved Byens Udvidelse befandt^s ikke at svare, til det oprindelige Diemed ¹⁾).

For Byens Befæstning tale Benævnelserne: Bolde, Grave ic., men endnu langt mere et Blik paa hine Liders Historie og paa Stadens Beliggenhed. Hvor urimeligt vilde det ikke være at antage, at en catholsk Biskop skulde have betroet sig, sit Klerkerie, og det hele øvrige gudstjenstlige Materiale til en aaben By, paa Bredden af en aaben Strand, paa en Tid, da Søen vrimlede af hedenske Fribytere, disse bittere Fiender af den ny Religion, og af hver den, der hyldebe den nye Tingenes Orden ²⁾). Men antager man nu,

1) Maaſke har man dog ellers allerede den Gang ment at Kongerne havde strakt deres Mndighed videre heri end tilberligt. Saaledes findes der (Geh. Arch.) et Thingsvidne, udſtædt paa Aarhus Rthing i 1524, hvorved det bevistes, at Borgemeſter Niels Underſen paa Aarhus Raadhus havde erklæret, at han intet Brev havde paa Byens Jord, ſom han havde bngt paa, og heller intet vilde tage, uden han kunde ſaae det af Byen ic.

Man begriber uden Vanskelighed, at Spørgsmaal angaaende Grændſen af Kongens og Borgernes Rættigheder let kunde opſtaa i 1524, da Folket var begrebet i en ſtor Revolution.

2) Adam af Bremen ſiger i ſin Bog om Danmark: "Havet er ved ſin Natur bruſende og fuldt af en døbelſt Fare; thi haver Du end gunſtig Vind, ſaa undgaaer Du dog neppe Sørovernes Hænder."

Næſten hundrede Aar ſenere beretter Kroniken, at den Nat, da Kong Valdemar 1ſte flugtede fra det beſkjendte Gilde hos Kong Svend i Noſtilde, da forliſte

at de angivne Grændser mod Syd, Vest og Nord engang have indsluttet Staden, saa begriber man ikke, hvor der har været Plads til den catholske Bisp med Tilbehør og desuden til et talrigt Borgerskab, og da nødes man til at indrømme, at Byen i hine Dage har strakt sig langt længere mod Øst, men at den Tid efter anden er bleven trængt tilbage af Søen. Ved Diesynet er det let at overbevise sig om, at Søen har bortskaaet betydeligt af Landet lige ud for Byen, men videre Bevis herfor findes ikke.

De som skjenke Folketsagnet nogen Tillid ville ogsaa finde dette at udtale sig til Fordel for denne Mening. Af Navnet paa den Gade, der nu løber langs med Stranden i en Del af Byen, Middelegade, at ville slutte sig til, at den en Tid har gaaet midt igjennem Byen, bør alligevel neppe gives Medhold, saameget mindre, som den Midte, der antydes i Navnet, ligesaa godt kan referere sig til mangfoldige andre Bestemmelser end just Byens østlige og vestlige Grændse.

Studsogade streeves i den ældre Tid Sturisgade, formodentlig efter en Mand Sture ¹⁾).

1600 Seerover Skibe paa Kysten af Halland, og endda havde Kong Waldemar og Biskop Absalon Seerovere nok at kjæmpe med deres Levetid.

¹⁾ En Familie Sture har tidligere opholdt sig her i Byen, hvoraf En, Jep Sture i Aaret 1476 omtales som Raadmand her i Byen. En af denne Familie har muligt givet Gaden sit Navn.

I Begyndelsen af det syttende Aarh. fik man stundom Stursgade, ved Midten af det samme Aarh. finder man Benævnelsen Stuisgade, Stusgade, dog ogsaa enkeltvis Studsg.; endnu 1731 fik man stundom Stuesgade, og først senere er det nu brugelige Navn Studsgade blevet almindeligt.

Denne Gade naaede fordem ikke saa langt som nu, maaske stod Porten indenfor Borrebæk. At man i det mindste skulde igjennem Studsgadens Port ¹⁾ for ad den Vej at komme til Fægheden, dette oplyses af Thingbogen for 1674 (fol. 17), da Jens Dnyesen af Elsted paa sin Vej til Fægheden og hjem, kom til at kjøre paa i Studsporten, kom i Slagsmaal med Betjenten o. s. v.

Fiskergaden omtales i Jordskyldebogen af 1562, men var den Gang ikke meget stærkt bebygget. Endnu 1667 stod der et Gjerde fra Magazinhuset (Trods Kat-holm) og til Svend Skibbygger's Hus i Vester 52 Kavne, langs med Gaden.

En Del af Møllestien kaldtes forhen Farvergaden. Farver, Raadmand Peter Jesen boede en Tid lang i denne Gade.

---

¹⁾ Denne Port var uden tvivl den i gamle Dage saakaldte Nerreport. I et Stjæde af 1418 omtales Peder Læats Gaard næst uden for Nerreport og i et andet af 1497 omtales Niels Christensen kaldet Wendelbo og Ane Jensdatter hans Hustru, deres Gaard liggendes i Aarhus inden Nørre Port, inden Borgen, som de stjødede til den Velbyrdige Mand Jens Nielsen udi Nøvstrup. (Geh. Arch.)

Det Stræde, som løber fra Borgeporten i Sønder, mellem Farver Jansens og Jordans Gaarde kaldtes i Midten af det 17de Aarh. Maren Smids Gyde.

Skolegyden kaldtes Skoletrappen, f. Ex. i Thingbogen 1673: for Retten fremstod "Wellerde unge Person Niels Eschison Degn her udi Skolen" og Skolediscipel med Fuldmagt fra Rector Niels Krog og bortskjødede til Peder Madsen Rectors Anpart i "Hans Klocherß (nu Overlærer Fleischers) Gaard paa Skolegaden beliggende nest op til latinske Schollemesters Residents paa sønder Siden och Norden til Gyden som gaaer nedder til Haffuet kaldiß Skoelletrappet, och stræcker sig fraa Adelgaden ned til Stranden udi Bredden 23 Sællandske Alne, och Siden Neden for Residens Hauffgen udi Bredden 34; Sæll. Alne, saa vel som 4 Agger udi Nølvangen dertil liggende" . . .

Enkelte Gader have undergaaet saa store Navneforandringer, at de ere blevne ukjendelige og ikke nu lade sig estervise, f. Ex. Lille Broberg, der omtales i Jordskyldebogen 1562, Tunderstræde, St. Pedersstræde, hvilket sidste laae i Nærheden af Domkirken og omtales i Frederik 4des Tid; andre derimod ere ved formelig Afstaaelse fra Byen komne i Privates Eie og tillukte med Bygning, ikke altid uden Skade for det Offentlige.

Ved et Brev (i Geheime Archivet) af 1533 forpligter Tørgen Pedersen Samsing, Cantor i Aars, sig til, for en ham overdraget Sneversli, "som var en gang til Haffuit" mellem Jens Mikkelsen Skippers

Gaard og hans Gaard, at opbygge samme Gaard "effther Borgher viiß met dør og port mod gaden som andre Borghr. pleyer at lade bygge oc ingen Hammer paa dørre eller portt oc skall altiitd vere en borger gord Oc ingen thr vdi at sette vden en borgher som gjøre skall tynge oc gyffue skat som andre borgher" ic., til Bitterlighed forseglede med ham Mester Hans Dlussen, Mester Dve Lodwigßen, Canniker i Mars og Peder Krabbe Dyfoged sammesteds. Af Jordskyldebogen 1562 sees det, at han for dette Stræde betalte 2 Skilling Jordskylb.

I 1624 blev en Kjørevei fra Middelgade til Havet overdraget Naboerne, mod at de skulde holde en Port med Nøgle, saa Folk kunde have deres Kjøring derved, naar det behøvedes (i Ildbrandstilfælde?); det blev dem paalagt at lade den Urenlighed ("omsløbighejt"), som fandtes deri, Kjøringen til Forhindring, borttage og ligeledes at bortskaffe de Hystenne (Privetter), som havde deres Afløb deri ic.

1650 lod Borgemeister Hans Jostsen paa Raadhuset oplæse et Kon. Maist. Brev, hvorved det tillodes ham at gjøre sig en lille Gyde til Nytte, som førte fra Torvegaden ¹⁾ til Rosensgade, men i nogle og tyve Aar, efter hans Beretning, havde været tilluft og forfyldt med Skarn, især da Fru Tytte Høgh (funge-

¹⁾ Torvegade kaldtes det store Torv indtil hen i det 18de Aarh. Spørgsmaal, om den ved 1302 omtalte Torvegade ikke ligesaa snart er Torvgade.

rende som Stiftslehnsmand i Vacancen) afg. Hr. Niels Krag's til Trudsholm, underdanigst havde erklæret, at den ikke var Byen til Nytte, dog skulde han derfor betale Byen efter uvillige Mænds Skjøn. Den blev tareret for 20 Sl. Dal.

Iblandt de mange Processer, den stridbare Apotheker Jacobus Gesius havde, var ogsaa i 1672-73 en med hans Nabo Borgemester Tørgen Juul, Svigersøn og Efterfølger i Gaarden efter Borgem. Hans Jøstsen. Denne Sag angik 17 Puncter, blandt hvilke ogsaa denne tillukkede Gyde. Borgem. Juul havde Eiendom paa begge Sider af Gyden til Torvet; men Apothekeren havde foruden den Gaard, hvori han boede (Fru Halbs Gaard, eller en Del af den), endnu en Gaard østen (?) for den omtalte Gyde ud til Rosensgade.

Efter hans Vidners Udsagn var Gyden saa bred, at en Vogn kunde kjøre op til Midten af den til Sal. V. Ibsens Port; at man pleiede at kjøre den Bei ind i Gaarden og ud af Rosensgade, eller omvendt, fordi Rummet i Gaarden ikke tillod en Vogn at vende; der var Fortog paa begge Sider og Kendeften i Midten; mod Rosensgade var den smallere; den gjorde Skjel mellem St. Clemens og vor Frue Sogne; som den var af Vigtighed for ham, for at have Kjøring til sit Sted paa Rosensgade, saa var den det ikke mindre for Byen i Ildbrandstilsælde ic. ic. Alt dette uagtet forblev det ved det anførte Kongebrev.

At ellers denne Gjenvei fra Torvet til Rosensgade ikke var saa ganske uvæsentlig for Byen, dette bevises endnu i denne Dag paa en høist flaaende Maade derved, at alle Mennesker søge Gjennemgang hos Kjøbmand Sabro, hvis Gaard just bedækker den Plads, hvor Gyden før lob.

Et Par Aar efter 1720 havde Tørgen Mogenssen, Consumtionsbetjent paa Broberg, faaet overladt af Byen et Stræde, kaldet Hans Jensens Gyde, som førte fra Broberg ned til Møllen. Hans Jensen Buchtrup talede paa denne Sag og beskylbte offentlig Borgemeister Christen Baskalle for, at han herved havde søgt sin egen Fordel, da Tørgen Mogenssen havde maattet give ham et Stykke beleiligt Jord for denne Gyde¹⁾.

En anden Gyde længere nede paa Broberg, Folmersgyde, maaske saa kaldet efter Apotheker Folmer Thommesen, der havde en Have paa dette Lag, aabnede Paasage fra Broberg saavel mod Østen til Tofterne, som mod Vesten til Aaen; men den blev lukket og overdraget til Private mod Slutningen af forrige Aarhundrede under det Paaskud, at det faldt Byen saa besværligt at holde Lukkelsen vedlige.

Ved andre Leiligheder torde vel hist og her andre Stræder være blevne lukkede, uagtet intet derom findes optegnet, og derved er det skeet, at Samfærsele mellem

¹⁾ Det bemærkes at H. J. Buchtrup just ved denne Tid var under Action for paa egen Haand at have stiftet Byens Port paa Broberg ud efter sin Eiendom.

Byens enkelte Dele kun kan skee ad tildels lange Dm-
veie, og er langt besværligere i denne Bye, end i de
fleste andre Kiøbstæder i Danmark.

Da de fleste Gader have en Hældning efter det
lille Torv og Immervad, saa synes det, som om man
ved Byens Anlæggelse især har taget Hensyn paa den
ene Passage over Basballebro, indtil man i en nyere
Tid ogsaa har indrettet en Del af Byen efter Passa-
gen over den langt yngre Mindebro.

Endnu maatte vi med et Par Ord omtale en
Gade, Borgeporten. Saaledes kaldes nemlig den smalle
Gade, som forbinder det store og det lille Torv med
hinanden.

Her stod forðum en muret Bygning eller Port med
et Spir paa, efter den forhen fremsatte Gissning, en
Levning af Stadens ældre Befæstning mod den Kant ¹⁾.
I denne Bygning var Stadens sikreste Arrest, til
hvilken man kom ad en Stige sat til den udvendige
Åbning, og naar Synderen var kommen derop, saa
blev Stigen anbragt indad; naar han endelig var kom-

---

¹⁾ Det findes meget ofte antrødet at Borgeporten en
Gang har ligget ved Stadens yderste Grændse mod
Vesten. Saaledes i Christian 2dens Brev til Hert
Kjeldersvend af 1513 omtales Grunden uden for Borge-
porten og ligeledes 1562 (see pag. 10) Love Niels-
datters Krambod uden for Borgep.; men den Gaard,
Capt. W. G. Vech nu beboer, omtales ved flere Lei-
ligheder som beliggende inden for Borgeport.

men til sit Bestemmelsessted under Jorden, blev den ganske borttaget, og han var saaledes vel forvaret ¹⁾).

D. d. Aalborg den 23de May 1685 rescriberede Christian 5te, at saasom "os elst. Thomas Friis voris Land Commissarius ofver Aarhus oc Riber Stifter" havde andraget, at der ved hans Gaard i Aarhus var et gammelt Taarn, Borgeporten, som meget hindrede Kjørselen og Farten i Byen, og som ikke var til anden Nytte, end at deri hang en Klokke, hvormed der ringedes til Bythinget og om Aftenen til Ni Slet, og da desuden Magistraten havde erklæret, at samme "gamle Muur oc Taarn" nok kunde undværes, saa blev det tilladt at nedbryde det, dog saa at Stenene førtes hen til Raadhuset, for at tjene til en beqvem lille Bygning, hvori bemeldte Klokke kunde ophænges.

Da man siden havde fundet det mere passende at ophænge Klokken i Domkirkens Taarn, saa henvendte man sig besangaaende til Biskoppen, der resolverede, at Klokken nok kunde ophænges paa Domkirkens Taarn; men da maatte den ikke som hidtil bruges til at ringe til Thinget med, men alene til at ringe paa og af Vagt med (for Vægterne) og til at klemte med, naar Udsvaade, (som Gud naadelig afvende), skulde paa-komme.

¹⁾ Da dette Fængsel laae paa næsten det laveste Sted i hele Byen, saa maa Opholdet deri have været grueligt, om ikke for andet, saa for den uopberligt tilstrømmende Fugtighed.

Saaledes blev Borgeporten nedbrudt og forsvandt indtil det mindste Spor, kun Navnet har vedligeholdt sig for det Sted, hvor den stod; dog vil dette uden tvivl ikke vare længe, thi der findes allerede flere af Byens egne Børn, der ikke kjende dette Navn.

Vi have seet at Magistraten i 1624 fandt det nødvendigt at paahyde, at de Priveter, der fandtes paa en Kjørevei fra Middelgade til Havet skulde borttages.

1633 den 21de Febr. i et almindeligt Møde paa Raadhuset blev det bl. a. af menige Borgerstab antaget, at alle de Indvaanere, som havde Møddinger liggende paa Gaden ved deres Huse "och uden dieris Døre" inden 3 Dage skulde lade dem bortføre under Straf af 3 R , halvt til Kongen og halvt til Byen.

Hans Bendixen, Vintapper, der boede der, hvor Farver R. Zahnsen nu boer, beviste i Aaret 1668 med Thingsvidne, at den Gade (Barberggaden), der løber fra Immervad til Kræmergaarden, var saa opfyldt med Stærn og Møg, især fra Thomas Andersens Gaard, at man ikke kunde gaae der og neppe kjøre, og den Gade, der løber fra Borgeporten i Sønder til samme Gade var ikke stort bedre, især var den hæslig tilfshet af Thomas Andersens Privet, der udtømte sig deri. Thomas Andersen maatte forpligte sig til at tilmure sit Privet og at lade begge Gader rense.

1727 bleve 6 af Byens Porte ombyggede. At det var paa den høie Tid med denne Forandring kan

sluttes deraf, at de alle 6 (Mølleporten var ikke med) med deres Plankeværker kun vurderedes for 15 Rdr.

Med Undtagelse af begge Kirkerne og en Del af Hospitalet har Staden ingen Bygning, der har oplevet Reformationen. Selv af de store 3 Etages Kjøbmandsgaarde, der fremstode i det 16de Aarh., og hvoraf Staden havde nogle paa Vestergade, i Immervad v. fl. St., er ingen tilbage: fiendtlig Bold og Ildsvaader have kappedes med Tiden om at tilintetgjøre dem ¹⁾). Et Par eristere vel endnu paa en Maade, men de ere raserede og gjorde til 2 Etages Bygninger, maaske fordi meget høie Huse ere mere udsatte for at lide af Storme og Uveir her, end i andre Byer, hvilket lader sig forklare saavel af den Maade, hvorpaa denne Bye er anlagt, som af dens Beliggenhed i det Hele.

Da Kirkerne ligge uden for dette Arbeides Plan, saa er der altsaa fra et historisk Standpunct ikke meget at berette om Stadens Bygninger i det Enkelte.

De følgende faa Bemærkninger have maaske blot Interesse for den, der efter mig kommer til at bearbejde Byens Historie.

¹⁾ Dersom man tør stole paa det Maleri Raadhuset eier, der forestiller Staden i Fugleprospect, saa have de fleste Gaarde paa Torvet o. fl. St. ligget med Gavlene til Gaden, ligesom i de større tydske og hollandske Handelsstæder. Til en saadan Bygningsmaade, der i Ærdeleshed tilfattede den mest oeconomiske Anvendelse af Grunden, er intet Spor mere nogetsteds i Byen, som den vel neppe findes hertilands i Bygninger, der ere synderligt yngre end det 15de Aarhundrede.

Karhuſgaard er en Benævnelse, ſom vel enkelte Gange forekommer i de gamle Biſpers Tid, men først er bleven almindelig efter Reformationen. I Criſtian den 3dieſ og hans nærmefte Eſterfølgeres Dage finder man Karhuſgaard, wor Gaard ubi Aars brugt iſlæng med Karhuſ Biſgaard, det ſidſte dog ſjeldneſt. Alle diſſe Benævnelſer betegne den catholiſke Biſkops Reſidence, hvilken Kongen ved Reformationen tog til fig, tilligemed mere af Biſpeſtolens Gods.

Til ſamme Tid kaldte Chriſtian 3die Havreballe-
gaard: ”vor Ladegaard for Karhuſ.” Men efter en Del Aars Forløb, maafte derved at den gamle Biſpe-
gaard forfaldt, eller af nogen anden Grund, overførtes
Navnet Karhuſgaard paa Havreballegaard. I det
mindſte var dette Tilfældet i Chriſtian 4des Tid, da
Erik Grubbe var Lehnſmand. Dette kan beviſes af
flere Omſtændigheder, ſ. Ex. ogſaa af et Thingsvidne
udſtædt af Karhuſ Bynthing 1639, hvorved en Del
gamle Borgere vidnede, at de kunde mindes i 50 og
flere eller færre Aar, at Adelsveien fra Tuſttrup, Aſtrup,
Morſlet og Trandbiery Sogne havde gaaet over Stil-
ling Dam og ſiden gjennem Karhuſgaardſ Mark
til Karhuſ. Ligeledes, da den ſamme Lehnſmand i
1648 arreſterede Biſpen Morten Madsens Enke og hen-
des Svigerſøn Hr. Chriſten Nielsen Friis paa Karhuſ-
gaard, da er herved ment Havreballegaard, nuværende
Marſelisborg.

1688 blev der optaget en Synsforretning over "det større Kornhuus ved Aarhus Bispegaard," hvoraf for en Del alle fire Koster vare styrkede ned, og i Kjelderens laae Rug, Byg, Havre blandet mellem hinanden tilligemed Grus og Stene.

Altsaa var formodentlig nu den gamle Bispegaards Hovedbestemmelse at tjene til Kornmagazin; sic transit gloria mundi.

Da Frederik 3die folgte Aarhusgaards Lehn til Marsilius, saa fulgte Bispegaarden med, og da Marsilius afdelte sine Eiendomme efter de tre bekjendte Godser, saa kom den paa Constantinsborgs Part.

1720 havde E. Carisius faaet Tilladelse til at sælge fra Stamhuset Constantinsborg "et Pakhus i Aarhus, Bispegaard kaldet," mod at lægge andet Gods til Stamhuset. Som Følge heraf berettede Carisius til Stiftsamtmanden, hvem det paalaae at vaage over, at Stamhuset ikke tabte ved denne Omsætning, at han havde faaet 800 Rdr. og 10 Ducater for samme Pakhus, til Bederlag hvorfor han havde lagt 15 Ldr. Hartkorn Bøndergods under Stamhuset igjen. — Endnu nogle Aar vedbleve Bygningerne at benyttes som Pakhus, Tomten som Lømmersplads o. s. v. indtil Stiftsprovst Rannestad tilkjøbte sig den største Del af Pladsen, hvorpaa han lod opføre en 1 Etages Bygning med Dvæst, hvilken Eiendom han ved sin Forflyttelse i 1748 til Trondhjem som Biskop, skænkede til Stiftsprovstiet som en Embeds-Bolig.

Efter Sagnet er Etatsraad Bulls Gaard opført af Sten fra den gamle Bispegaard, der formodentlig blev nedbrudt af Mannestad.

Den nuværende Bispe Residents. Ved Kong Christian 3dies Brev d. d. Koldinghus St. Nicolaj Epi. Dag 1558¹⁾ blev der indrømmet Superintendenten Laurik Bertelsen for sig og Efterkommere den Gaard, han da iboede tilligemed den Stald og Kaalgaard som Capitlet havde udlagt, til Residentsgaard. Dette er den nuværende Bispegaard.

I Biskop Brochmands Tid undergik den en Hovedreparation. I en Synsforretning, som 1663 toges over den, da den var færdig, omtales: en Bindeltrappe op til det store Bibliothek; det lille Bibliothek; Bispens Cantor; Fruens Cantor med Jernstænger i Binduerne, det var malet gult og sort, Hængslerne paa Dørene vare blaa; det lille Cantor ved Siden deraf; i Dagligstuen var en Trappe ned til Kjelderens o. s. v.

Maaske har Biskop Hngom givet den sin nuværende Indretning, i det mindste synlede han meget med Forbedringer paa de udvendige Dele af Bispegaarden.

Saaledes opførte han en Mur for den søndre Side af Haven, i hvilken Anledning han skrev til Stiftamtmanden (10 July 1744), at da den Bindingsværks Mur, som lukker for den søndre Side af Bispegaardens Have staaer faldefærdig, saa vil han opføre

¹⁾ Dansk Atlas IV. 572.

en ny, "og som Egetømmer bliver dertil en lettelig at bekomme, allerhelst da desværre heele Byer her i Stiftet ved Waade Tid i dette Aar ere ulykkeligen lagte i Afke," saa vil han sætte Grundmur, men da han ikke har Tillid til Stadens Muremestere, saa vil han lade komme en fra en anden By, hvortil han udbeder sig Stiftamtmandens "gunstige Tilladelse og Samtykke." — 1762 havde han udvirket Tilladelse til at lade nedbryde en gammel forfalden Gaard og nogle Boder, som stode tæt østen for Bispegaarden. Ved Hjælp af denne Tomt forstørrede han Bispegaardens Have og indhegnede den med en Mur ogsaa paa den Side. Den Gaard og de Boder, som da nedbrødes, stod paa den Plads, hvor fordem Sognepræsten til Fruekirke havde sin Residensgaard, som sees af følgende Uddrag af Thingbogen. Torsdagen den 31 Jan. 1639 blev fremlagt et Skjøde i det væsentlige saalydende: 1620 den 24 Febr. Skjødede M. Niels Christensen (Spentrup) Sognepræst og Kannike Procurator ved Aarhus Domkirke paa Capittlets Begne til Anders Bertelsen, Slots-Skriver paa Skanderborg Slot ¹⁾ "den Residensgaard ligger till Sognepræsten, till vor frueß Residens ihm., Strecker sig i Lengden med den Øster Siide, langs med Skollegaden ihm., med den Nordre Ende paa Dombkirkegaarden, och strecker sig med Sønder Ende

1) Denne Mand døde senere her i Aarhus og kaldtes da Nogens Skriver og Kannike ved Aarhus Domkirke.

paa Hjørnet ved Kannikegaaden, och med den vestre Siide langs op ved Bispens Resfidens.” Den blev solgt for 400 Rdr. contant, hver Daler beregnet til 80 ſ.

Vesten for Bispegaarden laae en stor Kannikegaard, som naaede fra Domkirkegaarden til Kannikegaden og uidentviol indbefattede den østlige Del af Kbmd Fullings, Skom. Schioldans og Major Juuls Gaarde. Maaſte var dette en Residensgaard for Sognepræsten til Domkirken, i det mindste boede Mag. Hans Rummann der.

Vesten for denne laae en Gaard med Forhuset i Øster og Vester (den vestlige Del af Fullings Gaard), som 1669 tilhørte Joh. Utrechts Enke, formodentlig Enke efter Organisten af dette Navn. Anførte Kar laante hun 300 Eldr. paa samme Gaard, de 250 Eldr. af de Mulctpenge, som Hr. Niels i Ebeltoft var tildømt at udgive til fattige Enker og de 50 Eldr., den Capital, der var tillagt Organisten ved Domkirken at oppebære Renten af.

Atter Vesten for denne laae en Gaard i Syd og Nord, med Gavlen ud til Raadhuset, hvilken maaſte var en Embedsbolig for Capellanen til Domkirken. I det mindste beboede Hr. Johan Lønborg, Capellan, denne Gaard. Da den siden med de øvrige Capitlets Eiendomme her i Byen blev solgt, eiedes den en Tid lang af Borgemeſter Baſballe, i hvis Tid den i flere Aar beboedes af Provincial-Medicus Dr. Thomas Lau-

rentius og siden af hans Enke og af hans Eftermand Dr. Neuhaus. Efter Borgemeester Basballes Død, og ved Raadhusets da iværksatte Hovedreparation, købte Byen denne Gaard til Nedbrydelse, og der dannedes af Tomten et Torv, der efter Navnet at dømme var bestemt for Svin alene, men nu er gjort til et almindeligt Kjødtorv.

De sidstnævnte Gaarde hørte til de 34 Kannike Residenser og Vicariegaarde, der efter et Register i Geh. Arch. ved Reformationen eller saa omtrent foresandtes her i Byen, og hvoraf nogle efterhaanden vare gaaede over i privat Eie, men Resten afhændedes efter Hertel i 1679 ¹⁾).

Den Gaard, Capt. M. G. Bøch beboer har uden tvivl i ældre Tid været to Gaarde, Forhuset med en Del af Sidebygningerne til den ene, Resten til den anden. Hvorlænge de have hørt sammen er ubekjendt. Følgende Beboere omtales. 1562 Borgemeester Knud Galthens Enke: Maren Knuds Knuth galthens efftherleuersche xviii þ. aff then gaardt hun vdi boer indhen borgeporthen och 1 þ. aff hendes ørther Haffue paa Nørwolbt" (Jordskyldebog). 1593 har Raadmand Povel Persen Skriver opbyggt den nordre Del af Gaarden, hans Navn og Bomærke staae over Porten, tilligemed en Schild, (den Tids nervus rerum). 1594

¹⁾ Af det omtalte Register sees det, at der var 6 Boder her i Byen, der kaldtes Rosengaard, og laae til Et. Hans Alter "Her peder pyp haffuer."

eiede Abbedisken i Maribo den søndre Del. Den beboedes da af Michell Ibsenn Borger udi Aarhus og betegnedes saaledes: "then gaardt som jeg nu ibuor her wdj Aarhus liginndis østenn och Nordenn Indenn Borgeportenn medt thet huß som findis Nuordist wdj Samme gaardtt Søndenn Nest optill Erllig och forstandige Mandt pouell Pederßen Schriffuer Raadmandt her Samestedts hans gaardt.... 1673 eiede Tørgen Friis til Lindholm den og residerede der. 1685 Thomas Friis Land-Commisarius over Aarhus og Ribe Stifter.

Gaarden paa Hjørnet af det lille Torv og Immervad ligger, som forhen sagt, efter Formening paa den Grund, der i 1513 stadsfæstedes Gert Kjeldersvend. Den er bygt med 3 Etager i 1597 af Raadmand Niels Christensen Skrifer, hans og hans Husfrues Eizele Pedersdatters Navne staae over Porten og over en Dør i Gaarden.

Den næste bekjendte Eier er M. Bunde Nielsen, Sognepræst til Fruekirke, hvis Enke Maren Nielsdatter med Søn Jacob Bundesen, Sognepræst til Skibholme og Skovby, og Svigerisøn Jens Jacobsen i Stads-gaard i Aaret 1649 har bortskjødet den til Peder Søffrensen Borger i Aarhus.

Efter ham eiedes den af Borgemeister Jacob Michelsen, hvis Arvinger 1678 skjødede den til Borgemeister Jens Rasmussen Laasby tilligemed det høeliggende Peder Michelsens Eie.

Fra ham kom den til hans Søn Borgemester Peder Laasby. Da han 1736 gjorde Opbud, folgtes Gaarden (pro forma) til Jens Andersen Müller for 1000 Rdr. Hans Søn fik den overdraget af Jens Andersen Müllers Datter, forrige Byfoged Duf Andersens Enke, mod Betaling af den ublagte Kjøbestilling. Ved hans Død arvede hans Søster Karen Fris Laasby den, og da hun ved 1787 døde, blev den solgt til Poul Frausing for 700 Rdr. Han lod den øverste Etage afbryde og efterlod den saaledes til sin Søn, den nuværende Eier.

Sønden for denne Gaard laae en mindre, der har havt følgende Eiere: Augustinus Barstjer 1602 — Peder Mikfelses 2 Døttre — Borgemester Jacob Michelsen 1671 — Borgemester Jens Rasmussen Laasbye 1678. Den har siden den Tid udgjort en integrerende Del af den næstforrige Gaard, de 5 Fag Hus nemlig, der ligge sønden for Rbmd Frausings Port.

Sønden for denne laae en Gaard, hvis Eiere: Peder Dlussen "Skuolemester" og hans Enke Maren Pedersdatter — Henrik Schult Bundtmager ¹⁾ og Kone Kirsten Jbsdatter 1602 — Peder Basballe 1671; den beboedes da af Thomas Christensen, Told Inspecteur — Peder Gylbing og Silke Christensdatter Basballe, hans

---

¹⁾ Det er denne Mand, som har stjænkent en Capital af 50 Eldr., af hvis Rente den Collega, der forretter Sagen ved den af Søren Jensen Frost stiftede Leverdags Aftensangs Præken, skal lønnes.

Enke indtil 1695 — Anders Andersen Bedemand 1695 — Jesper Sørensen Herfind 1701; afbrændt 1744 og solgt samme Aar til Jens Laasbye — Søren Møller 1787.

Sønden for denne laae et mindre Hus der 1602 tilhørte Henrik Bundtmager; 1696 blev det solgt blandt Silke Christensdatter Basballe, sal. Peder Gyldings efterladte Eiendomme, og hørte uden Tvivl siden den Tid til den sønden for, da beliggende store Gaard (Kbmd. Hammershøys), som den Gang beboedes af Borgemeester Jens Christensen Basballe og brændte tiligemed denne 1744.

Indbyggernes Antal i ældre Tider lader sig ikke let udfinde. Tilnærmelsesvis lader det sig slutte af følgende Data. I Anledning af en Sølvskat, udfkreven 1536, hvori hver 20 Borgere skulde betale 80 Lod Sølvs, har Axel Jull quitteret for 900 Lod Sølvs af 225 bosiddende Borgere; men en numerisk Angivelse med Hensyn paa en Skat, der skal betales, pleier ikke at være paalidelig. Beholde vi alligevel dette samme Tal og antage vi, at Forpligtelsen til at tage Borger- skab blev ligesaa strengt overholdt den Tid, som nu om Dage, hvilket bevisligt ikke var Tilfældet, saa at altsaa Antallet af Borgere forholdt sig til Indvaanernes Antal = 1 til 15 eller 16, saa fik vi et Antal af omtrent 3500 Indvaanere, hvilket dog vist er for lidt.

1588 den 10 Septbr. blev optaget et "Mantallsregister offuer Borgerne och Menigheden udi Aarhus,

som er taxerit for Rusting Waaben og Berje att holle oss epther thenne Dag att werre ferdig och Gherustit med nar Behoff gjøres och tillfiges" (Geh. Arch.), da udgjorde Borgervæbningen 390 Mand ¹⁾. Dersom denne Militz blot var sammensat af Borgere, hvilket er at formode, og man for de Gamle og Affældige blot regner saamange til, at Tallet bliver rundt 400, saa giver dette efter det oven iagttagne Forhold over 6000 Indvaanere. Det bemærkes herved at 1836 udgjorde Stycken af alle tre Borgercorps'er i Aarhus: Infanteriet, Artilleriet og Jægercorps'et ikkun 338 Mand, blandt hvilke en stor Del ikke vare Borgere. Brandcorps'et udgjorde til samme Tid 478 Mand.

I Anledning af Rescr. 22 July 1720, hvorved det paalægges Stiftamtet at undersøge, om alle Borgerflabs Bøger havde den rette Sort stemplet Papis ic. befandtes i Aarhus 362 Borgere ²⁾, hvilket Tal be-

1) Horsens kunde ved samme Leilighed opstille 205 bevæbnede Borgere, Randers 266 Mand, Ebeltoft 153 Mand, Grindov (Grenaa) 211 Mand, Houffbro (Hobro) 92 Mand.

2) I Horsens var samme Tid 214 Borgere.

Randers	—	—	147	—
Ebeltoft	—	—	51	—
Grenaa	—	—	84	—
Mariager	—	—	35	—

Magistraten i Horsens berattede, at den havde leveret Fortegnelse over alle nu levende Borgere, Skjondt den halve Del ere fattige "ja en stor Part af dennem betaler Brodet." Disse Indberetninger ere fra August og Septbr. Maanedet.

handlet som i det foregaaende, give os omtrent 6000 Indbyggere.

I Anledning af Forespørgsel fra Gen. Land Dec. og Com. Colleg., Rescr. 9 Febr. 1739, om Salt Forbruget i Landet angav Magistraten i Aarhus den samtlige Folkemængde til 6000 Mennesker ¹⁾).

Folketællingen i 1787 gav følgende Resultat:

1ste Rode	205 Fam.	....	975 Pers.
2den	— 327	—	1530 —
3die	— 281	—	1510 —
Hospitalslemmer			23 —
			<hr/>
			873 Fam. .... 4038 Pers.

Folketællingen 1801:

1ste Rode	224 Fam.	....	1033 Pers.
2den	— 376	—	1414 —
3die	— 340	—	1657 —
			<hr/>
			940 Fam. .... 4104 Pers.

Skanderborgs Mandtal mangler, fordi der i denne Bne var næsten ingen, der havde deres Borgerstabsbreve i Orden.

¹⁾ Ved samme Leilighed opgaves for Randers saaledes:

30 Familier; fornemme Folk, geistlige og verdslige Bestillingsmænd. 50 Fam. Kjøbmænd af bedste, middel og daarlige Vilkaar. 36 Fam. Kunstnere og saadanne Haandværkere, som ikke ere i Laug. 90 Fam. Haandværkere i Laug. 10 Fam. Skippere og Sættestippere. 230 Fam. Præmmand, Fiskere, Daglennere, Bøes og Kjelderfolk. 30 Fam. Bognmænd. 40 Fam. Brændevinsbrændere og Staldgaardsmænd. Til sammen 516 Familier.

Disse to sidste Folketællinger levere alligevel ikke noget rent Resultat, tildels formedelt den da bestaaende Ertraktat.

Endelig ved Folketællingen 1834 beløb Folkemængden 6765 Personer ¹⁾, blandt hvilke der var 473 næringsdrivende Individuer, hvoraf dog kun omtrent 450 vare Borgere, Resten vare Concessionerede, Fruentimmer, der syede Stræddersyning, Modepynt &c. &c.

---

¹⁾ See Tabelværket.

2.

Stadens Ødelæggelse. Hellig Niels. Domkirken bygges. Dominicaner Klostret. Geistligheden forjaget. Bven i Pant til Bispen. Ildbrand. Oprør. Christian 3die holdes. Grevens Feide. Slet Skudsmaal. Ildbrand. Straatage affkaffes. Pest. Den Keiserlige Krig. St. Olai Kirke. Domkirken Spir ødelagt af Lynild. Den Svenske Krig 1644. Aviser 1651. Toldbod og Oererbod. Slagterbod. Den Svenske Krig 1657 o. f. N. Polakerne. Revolutionen 1660. Skipper P. Gyllings Fortræd. Stranding i Havnen. Hvide Kæs's Marked. En Hæreproces. Ildbrand 1690. Dampstribens Forløber. En sæl Mordscene. Tumultuarisk Raadstue Stevne. Den Svenske Krig 1709-19. Gjæring i Anledning af Natmandens Børns Skolegang. Brobergs Port. Mreporten. Frederik 5tes Salvning heitideligholdt. Borgernes Procees mod Magistraten. Lieren af Aarhus Mølle stude i sit Hus. Bilæg. Almuen Privilegier ved Christian 3dies Høldning. Landdistriktets Tilstand efter den Svenske Krig 1657-59.

Med Undtagelse af hvad den geistlige Historie beretter os om Aarhus i det 10de Aarh., om den Bisp, der blev indsat, den Kirke, der blev bygget, o. f. v. (see foran), findes der intet i Historien om denne By før under Svend Estrithsen, i de Feider, der vare en

(3*)

Følge af hans og den Norske Konges modstridende Præentioner paa den Danske Krone.

Efter Slaget under Trø i 1043, drog Kong Magnus til Jylland med sin Hær og Flaade, hvor han tænkte at overvintre, formodentlig i den sydlige Del af Landet. Svend derimod drog Forstærkning til sig fra Verne og seilede til Limfjorden, hvor en stor Del gik ham tilhaande, medens andre begave sig til Kong Magnus, for at advare ham mod den Fare, han kom i, dersom Svends Anhang blev ham for stærkt. Svend var imidlertid kommen til Aarhus, hvorhen Kong Magnus ilede med sin Norske Flaade og ledsaaget af en Del Danske. Svend, hvorvel den svageste, lagde strax ud fra Byen med sine Skibe og gjorde sig færdig til Strid. Saaledes stod Slaget her paa Bugten den næste Søndag for Jul., eller den 18de Decbr. Svend tabte, mistede 7 Skibe og flogtede med Resten til Høfn (Kjøbenhavn), som efter Suhm her for første Gang nævnes i Historien ¹⁾. Aaret derefter leverede Svend atter Magnus en Gestræfning her i Nærheden, nemlig mellem Helgenæs og Hjelm.

Den næste Begivenhed, som ogsaa noget nærmere angaaer Staden, er Harald Haardraades Tog paa Jylland, i hvilket Aarhus skal være bleven plyndret og ødelagt midt i det 11te Aarh. Aarstallet for denne Begivenhed er, som forhen sagt, uvist; men i al Fald

¹⁾ Suhm Danm. Hist. iv. 97.

maa den have fundet Sted før 1065, i hvilket Kar Kong Svend restituerede Bispesædet.

I Midten af det tolvte Aarhundrede blev Staden plyndret og ødelagt af Vendiske Søsvære. Petrus Olai siger, at det skete det samme Aar som Kong Valdemar efter Slaget paa Grathe Heide var bleven Enesonge i Danmark ¹⁾).

1180 døde Hellig Niels eller Nicolaus, Kong Knuds uægte Søn, her i Aarhus ²⁾).

¹⁾ S. R. D. jj. 230 Pet. Olai excerpta &c. Eodem anno (da Svend Grathe var overvunden) civitas Arusiensis acerrimis piratarum incuribus afflicta est. Et andet Sted siger han: illis temporibus Dania adeo per piratas Wandalorum vastata erat, ut a finibus Vendesyssels usque ad Eidoram fluvium omnia oppida per littus orientale deserta fuerunt (sic) ac terra inculta.

²⁾ Suhm vij. 593.

Ved Omgang med Geistlige, Jagttagelse af de udvortes Religions-Øvelser o. s. v. havde denne Niels erhvervet sig et stort Navn for Fromhed og Helgenmæssighed. Saaledes gik han med en Haarstjorte paa det bare Legeme, for at spæge Kjedet, han fastede hver Fredag ved Vand og Bred og han tilbragte for det meste Natterne med Ben og Paakaldelse o. s. v.

Han gjorde ogsaa Mirakler, saavel medens han levede, som siden efter, dog bevægede de fleste af disse sig i en noget lav Sphære. Han opvakte saaledes en fattig Kones Ko fra de Døde, ligeledes en Mængde Faar i Nandlev, en Falk, som sad og døde paa Kong Valdemars Haand blev levende ved at man paakaldte hellig Niels &c. &c. Men han brugte ikke sine Undergjerninger paa de Umælende alene, ogsaa Menneskene bleve delagtige i dem. Da f. Ex. en Gang nogle Ar-

1201 blev Domkirkens Bygning paabegyndt af Biskop Peder Bagenfen. At den som Pontoppidan ¹⁾ beretter, har staaet under Bygning over 70 Aar, torde vel være at tilskrive de Convulsioner, Danmark led under i den største Del af det 13de Aarhundrede.

Efter Sagnet ere Stenene til den frøgne under Anuders Bakke. At Domkirken der paa Lag havde en Teglgård, dette er ganske vist.

Forfatteren til Hellig Niels's Legende, der skrev i det 14de Aarh., siger ellers, at Biskop Peder bygde St. Clemens Kirke paa det samme Sted, hvor det Træ Kapel, der var indviet til St. Oluf, havde staaet.

Bed 1227 er Dominicanerklostret ved Frue Kirke og denne Kirke sagtens med, bygget ²⁾.

beidere i Viby Skov store Lemmer, nemlig til Kirken, og i hans Nærvarrelse klagede over Tørst, saa lod han fremkomme en Kilde til deres Husvælfæ.

Denne Kilde lever heldigvis endnu, og vi kunne alle med stor Ære takke den hellige Mand, saasom den fører noget af det bedste Vand, vi have. Den hedder ogsaa endnu St. Nicolai Kilde, og Almuen valfarter til den paa Valborg Aften.

Uagtet nu al denne Dnygtighed Inffedes det neppe hans Beundrere og Kirken af Paven at faae ham rigtig erkjendt for en Helgen, i det mindste var dette ikke endnu flect 1255.

¹⁾ Ann. eccles. Dan. I. 603.

²⁾ Denne Kirke var indviet til vor Frue og den hellige Nicolai (ikke den ovenomtalte Prinds af dette Navn), den forekommer nemlig under begge Benævnelser.

Der omtales vel (Euhm IX. 20) allerede 1203 en St. Nicolai, St. Marie Kirke i Forbindelse med St.

En Broder Salomon, født i Aarhus, havde i Verona antaget Prædikebrodre Ordenen og paa et General-Concilium i Boulogne havde han af Ordenens Stifter faaet det Vrindte at forplante den til hans Fødeland. Fra Boulogne reiste han til Cöln og da han ikke der traf Reiseselskab til Danmark, maatte han lægge Veien over Paris til Flandren, hvor han traf et Dansk Skib, der dog ved Storme blev drevet til Trondhjem. Herfra lykkedes det ham omsider ved Skule Jarls Hjælp at naae Kjøbenhavn, hvor han traf Erkebisp Andreas, til hvem han havde Breve fra Paven og fra den hellige Dominicus o. s. v. ¹⁾

1267 var Danmark i Band, og da blev paa et national Synode Biskop Tucho af Aarhus, Bispen af Børglum og en stor Del andre Prælater særligt satte i Band.

1287, Aaret efter Erik Glippings Mord, har Stig Andersen, "quondam illustris regis Danorum marscalcus" udstædt et Bestyttelsesbrev for Kannikernes

Olufs Kirke i Århus, men det er ikke klart, om det var to særstildte, eller en Kirke, som det overhovedet ikke er ganske tydeligt om disse to Kirkenavne herc vor Bye til.

¹⁾ Langeb. S. R. D. V. 501.

Som bekjendt blev Ordenen meget godt modtaget af Erkebisp Andreas, der ønskede at kunne erholde en saadan Prædikebroder i hver Kirke.

Allerede 1246 var der 3 Klostre af denne Orden i Jylland: Aarhus, Randers og Viborg.

Gods i Skramsholm og andre Stæder beliggende, paa hvilket de ikke skulde hindres af nogen af hans Familie eller Tilhængere.

Stedet, hvor Brevet er udstædt, findes ikke (han var fredløs, og kunde altsaa have sine Grunde); men det er af quinta feria proxima ante festum Pentecostes. Han kalder Kannikerne "dilecti nobis," og elskelige. D. d. Arus 1304, quarta feria pasche har Sønner, Andreas Stigsøn, stadsæstet dette Brev.

1399 var Aarhus Bidne til det forargelige Døptrin Bispens af Børlum gav her i Domkirken, da han lod sine Drabantere under den høie Messe bryde ind i Kirken, for at dræbe Bispens af Viborg ic.

1414 sendte Kong Erik, Jens Iversen, Erkebegn i Aarhus, tilligemed Bisperne af Ribe og Slesvig til Conciliet i Costniz, paa den Danske Geistligheds Vegne. Det var som bekjendt dette Concilium, der lod Johan Hus brænde.

Omtrent paa samme Tid var man her i Byen bleven uenig med Geistligheden og havde jaget Bispens med hele hans Cleresie ud af Byen. Formodentlig har Byen da været under Interdict, hvilket ellers for saavidt følger af sig selv, naar Geistligheden er borte.

Dette Factum fremgaaer af følgende Skrivelse fra Biskop Bo, hvilket i Original, paa Papir, findes i Raadhus' Archivet:

Boetius Dei gratia
Episcopus arusiensis

Præmissis præmittendis Wither at wi fingæ her wti
 gaar 1 breff wønder lilla Eriks of Dhyriæs naffn, of
 Infiglæ, so som thet ludher, tha æn for guk og fredh
 skuld sendæ wi æn til rygga thenæ Breffwisere, Hr.
 Las kraffsæ met then samæ maikt ther wi screffvæ
 Idher til thet han of the samæ Pether Eriksßen Mi-
 chel Dvætßen, og Niß Palnesen æller andhræ godhæ
 mæn, hvem Kapittel ther til wil haffvæ sculæ frol
 maikt haffvæ at sighæ of wissæ then fredh ther be-
 græbæt ær mellom Idher wort Capittel of of so at
 the of wi willæ of sculæ hannem holde wden Arkt,
 wm ij willæ ladhæ thønnem of of hannem Ighen
 sighæ of wissæ wden arkt, met godhæ men aff Idhers
 radh of By, of wm thetij scrifvæ wm guk thienestæ,
 tha weth thet Guth ther all thing weth, at thet ær
 ænghen ledhræ æn of, at ther scal guk thienestæ fallæ
 wti wor Domkirke, ther thes wær ey kan holdes,
 førstæ the ther hennæ wpholde sculæ ære bortdreffnæ,
 of konnæ ey fa then forwaringæ, at the mwæ wærcæ
 theres iiff of gok felighæ, wi haffvæ aldhræ hørt annet,
 æn hwæt man scal wissæ æller sighæ en fredh, at then
 scal jo sighæs of wissæ hannem wden Arkt, ther ey kan
 of flee aff Idher. Scriptum Wetlæ dominica post
 diem Lucie virginis (13 Dec.) nostro sub secreto.

In tergo. Discretis viris proconsulibus & con-
 sulibus in Aruss ¹⁾).

¹⁾ Som det sees er Brevet uden Dato; men af følgende
 lader Tiden sig omtrent udfinde.

1438 kundgjorde Broder Dlaf, Prior i Aarhus Kloster, Prædikebrødre Ordens Foged, at have løsladet paa fornævnte Klosters Vegne, Borgemeſtere, Raad og Almuen for al Skyldning, Del og Trætte, ſom den- nem og Klosteret imellem var, fordi de finge Hans Guldsmed af fornævnte Kloster (Voss Catal.)

Det ſynes ſom om Magiſtraten eller Almuen med Liſt eller Vold havde ſaaet ham til at forlade Klosteret, hvor han maafke havde ſøgt Aſyl.

1459 dømte Rigens Raad Aarhus Bye igjen fri til Kronen fra Biſkop Jens, der havde den i Pant. Med denne Sag forholdt det ſig ſaaledes.

For et Forſkud eller paa en anden Maade var Kong Chriſtian den 1ſte kommen i Gjæld til Biſkop

I Liber arhusiens. (S. R. D. vj. 503) forekom- mer et Brev af 1407, hvori Peter Skytte og Erik Litlæ omtales ſom Bymænd i Aarhus.

1416 forekommer ſammesteds Thyr Eſberſen og Litlæ Erik, Borgemeſtere i Aars.

1425 beſeglede discreti viri Peter Skytte, Litlæ Erik og Thyr Diakn et Document.

Udfaa falder Tiden for dette Brev mellem 1407 og 1425.

Maafke Conciliet i Coſtnis havde fremkaldt en lignende Reaction her i Provindsen, ſom den, der ſaa Nar ſenere, efter en ſtærre Maaleſtok, foranledigedes ved Conciliet til Baſel, da Almuen næſten i hele Inſ- land ſtod op med Adels og Geiſtlighed.

Ellers er det mærkeligt, at denne Bnes Hiſtorie igjennem alle Aldere frembræder ſaa mange Beviſer for, at der næſten ſtedſe har fundet et ſpændt Forhold ſted mellem Borgerne og Geiſtligheden.

Jens af Aarhus, der havde faaet til Pant af Kronen Byen Aarhus og Domkirken ¹⁾), hvorved dog for Stadens Vedkommende vel kun forstaaes Kronens eneste ordinaire Indtægt af Byen, den aarlige Byffat 200 £ Lybsk, foruden hvad der af den Kongelige Myndighed pleiede at gaae over paa dem, der havde Godser af Kronen i Pant eller Forlening.

Nu havde Kongen ved Claus Rønnow i Horsens ladet Bispfen i et Credentsbrev betyde, at ingen maatte tilstæde nogen Fittaliebroder at løbe ud fra Danmark, at gjøre Stæde i Søen; men Bispfen havde mod dette Forbud ladet Esbern Tvøbe seile ud af Aarhus Havn. Desaaarsag havde Kongen fordret, at Bispfen igjen skulde oplade ham Staden Aarhus, og denne havde i Kallundborg ved vor Frue Dags Tid 1458 lovet Kongen og nogle af hans Raad at overlægge denne Sag med sit Capitel og give endeligt Svar inden St. Mikelsdag samme Aar "at hans nathe skulde enchte skylde hannum fore then sagh." Dette var imidlertid ikke skeet og derfor lod Kongen i 1459 paa- staae at Aarhus By skulde fri tilbømmes ham, og Rigens Raad kjendte da for Ret, at dersom Bispfen ikke kunde forlige sig med Kongen i Mindelighed "inden morghen affthen," som var St. Hans Dag, den 25de Juny 1459 "tha dømme wij wor nadighe herte Aars

---

¹⁾ Dette beroer dog vist paa en Feiltagelse, forjaavidt Domkirken angaaer.

By frij til igien oc thet pante Breff som paa forde pant er wgiftuit oc ludder dømme wi enghen macht at haffue effter thenne tiidh" (Geh. Arch.)

I Raadhus Archivet findes Quittinger for den aarlige Byfskat, udstædte af forskjellige, paa Kongens Vegne, fra Aarene 1404 og temmelig fuldstændigt til 1442. Derpaa mangle de indtil 1460 da Glawes Lembeck paa Kong Christians Vegne har quitteret Byen for 200 Lübfsk Mark "i ringgulb, ringgylden til otte oc tywe skellingh."

Dommen er altsaa, som det lader, bleven erequeret mod Bispen, der dog senere synes at have faaet Byen i Pant paa ny. I det mindste findes her fra 1469 af og lige til Reformationen Quittinger for den aarlige Byfskat, udstædte af Biskep Jens og hans Eftermænd, de følgende Biskoper; men fra Reformationen af er denne Skat igjen bleven indfordret af Kongelige Oppebørselsmænd.

1472 overgif Staden en stor Ildbrand. I denne Anledning skjænkede Kongen ved et Brev datum in castro nostro hassniensi die beate Agnete virginis & Martyris, Borgerne i Aarhus Frihed for "Btbudh, thieniste oc all annen koningheligh thynge oc swarheet, undtagen deres aarlige Byfskat" (som Bispen allerede igjen havde faaet) i 12 samfulde Aar fra Brevets Dato at regne "fore stoor skathe som wore Borgere i Aars taghet oc fonget haffue nro met wodhe eld oc i andre madhe."

Det var fem Aar efter denne Ildebrand, at Byen fik Tilladelse at bebygge en Del af Søndervold.

D. d. Horsens St. Mathiæ apost. Dag 1503 forundte Kong Hans Borgmestere og Raad i Aarhus, at de selv maatte raade og regjere det Hellig Kors Capel, liggendes norden udenfor Aarhus, som de selv havde bygt paa Kronens og Byens Jord. De skulde deri øge og formere Gudstjenesten "ffattigh folk till Hielp. oc trøsth," og de skulde holde Capellet ved lige af det Dffer og de Gaver, der skjenkedes dertil. Relator Niels Elementsen. (Drig. i Raadh. Arch.)

I Aaret 1522, paa sin sidste Reise fra Holsten til Sjælland ¹⁾, altsaa i Septbr. Maaned, passerede Christian den 2den Aarhus, ved hvilken Leilighed den bekjendte Scandale med Jens Thommensens Lig tildrog sig, da Kongen lod den døde Mand udtage af Sortebrødre Kloster og ophænge i sin Kiste i en Galge uden for Borgeporten, ved Byens Brønd i Immervad, hvilken Handling siden blev ham saa høit anslaaet ²⁾.

Da Herredagen til Kallundborg (10 Decbr. 1522) blev spildt, formedelst de Tydske og Holstenske Rigsraaders Udeblivelse, saa var en ny ansat at holdes den 25de Januar næste Aar i Aarhus; men imidlertid

¹⁾ Baden Danm. Hist. ij. 518.

²⁾ Jens (Mogens) Thommensen til Damégaard i Mors var anklaget af sine Bønder, og havde for dem og maaste for deres Hæver, Kongen, sagt Tilflugt her i Klosteret, hver han var død.

havde Adel *ic.* sammenrottet sig i Viborg og de bekjendte Bevægelser paafulgte.

Med denne Leilighed gjorde Borgerflabet i Aarhus fælles Sag med Adel, Geistlighed og de Øvrige imod Kongen. Det lader sig af de tilstedeværende Materialier ikke bestemme, i hvilken Grad Aarhus deltog i Bevægelsen. Sandsynligt foranstaltede man et Dpløb og Tumult her i Byen, lig det man paa samme Tid havde indrettet i Aalborg og som der fandt Sted.

Meget ivrige i Tjenesten maa Aarhusianerne have viist sig, da de i Ribe forsamlede Rigens Raad allerede et Par Maaneder efter Dprørets Begyndelse og endnu længe før Kongen var draget af Landet, fandt dem værdige til en Nationalbelønning, som det sees af følgende Skrivelse:

Wij Iffuer Mwndt Thill Riippe Stugge Krompenn Thill Burglom Tørgenn Friis Thill Wiiborg met gudz Nade Biscopper Predtbiørnn podtbufl Zachym Løcke Ingge Krabbe Peder Løcke Riddere Maagensff Mwndt och offue Vincentii Danmarckes Riiges Raadt Giøre for alle witherligdt adt wij Haffuer nw Dffuer wendt och ansyet Thenn willige troo tieniste, møde och wmage stor Riifwes fare Koosth och tæringe, Thij gode troffasth borgher vt aff Aarss off och Riigett giortt Haffuer och her effth. giøre skall for Hwilde willige tienisthe *ic.* wij haffue wndt Och Thilladt adt Thij maa och skulle affnamme nyde brugge och beholde Thill

theres Bneß Bygningh Och forbederinge Och thill wed-
 derlægge for thereß Kost och tæringe Hwes pendinghe
 flatt Toldt Siisse Och sagesaltdt Och alth andett e
 hwadt thett helst er heller neffnes landt som Konnin-
 gens embedsmendt Borgemesthere skulth heller Bneffo-
 gett vti forschreffne Karff Thill thenne Dag opbaaredt
 Haffuer paa Konningens Beigne Thij bede wij ether
 forschreffne Konningens embedsmendt ic. vti forschreffne
 Karff adtj wdenn alle ytthermere paaskudh forhallinghe
 Heller skodhmaall affhender ether forschreffne penninge
 flatt Toldt ic. och andtworder forschr. Karffes bor-
 gete som forschruit staar Saa fromdtt i ey wille liidhe
 Thet ytthermere straff och skade fore Ladendes thett
 engenn lwnde. Giffuit i Riippe Anno Dui MDxxiiij
 dominica Reminiscere.

Under wore Signetter.

(Orig. med 9 Segl paa Papir i Raadh. Arch.)

Der hørte vel en Del Anstrængelse til paa en
 Raanedes Tid at fortjene et saa godt Vidnesbyrd (In-
 dernes Dpfigelse Brev er dateret 20 Januar og det her
 anførte Brevs Datum falder uidentviol sidst i Februar),
 alligevel er det dog muligt, at Wren var det meste,
 saasom de kongelige Kasser paa den Tid af Aaret og
 efter de forudgangne Begivenheder vist ikke have inde-
 holdt uden meget smaa Summer. Men maaske har
 Rigens Raad ved denne tilsyneladende Gærmildhed
 villet faae Borgerne indbildt, at de nu stedse skulde
 have de Kongelige Indtægter, eller med andre Ord

være skattefri, hvilket Almuen almindelig gjerne laaner Dre til.

Historien tier for største Delen om hvad der til-
drog sig i Jylland den første Tid efter at Kong Chri-
stian havde forladt Riget (20de April 1523.) Af det
efterfølgende Brev fra Landsdommer Niels Clementsen
sees det, at der hen paa Sommeren enten har fundet
en Reaction Sted til Fordel for den uheldige Konge,
eller at man i det mindste har frygtet for en saadan,
og det en overhængende, som det synes. Maaſke var
det ogsaa blot Frygt, opstaaet ved Rytet om Kongens
Rustninger i det Brandenburgske.

Venligh Hilffen ic. Kiere Erik petherffen oc Niels
Anderſen sendher iegh ether ien scriffth som myn Hre
Bispen sendhe megh radher iegh ether atj graffwer
ethers By omkringh paa then nørre ſiidhe førsth oc
ladher ſkylden icke findes hwos ether oc giorer ethers
By fasth som ether ligger macth paa. It. legger strax
ower hwadh fold i kan giøre wdh aff ethers By haffwe
(sic) till hesthe oc halffwe till fodhe till werghe hær i
Landhet oc mange i kan giøre wdh rothen Landz met
Kosth oc spiiffningh oc ladher megh thet strax faa at
wedhe Ether gudh befalendes Screffuet i Emeløff ¹⁾

¹⁾ I Danſke Atlas iv. 292 Not. omtales ved Emmeled
i Nimsøe Sogn, Nørre Herred, Kalløe Amt, at
Munkene af et Kloster der i Nærheden, i denne By
have haft en Sommerbolig, hvoraf den Tid endnu var
Kiendtegn at ſee.

then odensisdagh nest fore ste marie magdalene Dag
(22 July.) Niels Clemenssen.

In tergo. Besteden men Eric perßen oc Niels Anderßen
Borgemeesthere i Aars. (Raadh. Arch. ¹).

Da den danske Almue løb sammen, for at lade sig bruge som et blindt Redskab i Hænderne paa de egennyttige Hansesæder og de ikke mindre egoistiske Danske Stormænd imod sin Konge, da tænkte den uidentvovl mindst paa, hvilken Skjæbne den beredte sig selv.

Imidlertid havde man lykkelig faaet Christian den 2den fordrevet, man havde siden ogsaa faaet fat paa ham igjen og sat ham i god Forvaring, tilsidst var Fredrik den 1ste død i god Ro, og der skulde nu strides til et nyt Kongevalg.

Almuen paa Nerne var, som bekjendt, den affatte Konge en Del hengiven, men i Jylland var Forholdet anderledes, Sympathien for den nye Gren af Kongestammen var her forherstende. Hertug Christian blev altsaa valgt og hyldest i Horsens 1534.

¹) Brevet er uden Aarsstal og er kun ifølge en Gjetning hensat her. Efter at det var trykt, er det imidlertid blevet mig sandsynligt, at det kan være ældre, nemlig fra Kong Hans's Krig med Lybel (1505-1512), paa hvilken Tid Bredskriveren var Lehnsmænd paa Kalles. De to nævnte Borgemeestere forekomme sammen 1507, den sidste af dem levede endnu 1524; men 1521 omtales en Nogens Laurisen som Borgemeester, og da var E. Pedersen sandsynligt ikke i Bestillingen. En "Lass smed, ther war for Kalles" (i Udbud?) blev i 1506, sidst paa Aaret, Borger her i Byen; dog staaer dette vel i ingen Forbindelse med nærværende Skrivelse; snarere maaste det (pag. 51) omtalte Udbud i 1509.

Reformationens Indførelse, der falder i denne Tid giver ikke Anledning til nogen videre Betragtning paa dette Sted. At hin gamle Præwallekendorfsianer, Paulus Eliæ, fra Aarhus af søgte at virke i den catholske Interesse, og at han, navnlig af Randrusienferne blev flet lønnet for sin Ueilighed, er bekjendt nok.

Dersom den Bise om de Danske Kjøbstæder, der findes bag i A. S. Bedels Samling, ikke er meget yngre, saa er den uden tvivl fra denne Tid. Deri faaer Aarhus, B. iv., følgende Skudsmaal:

Nullus ergo te laudare audeo nunc Arhusia:
nam qui tecum vult regnare deducis per auia:
vteris astutia plus quam sapientia: Prælatum per-
gratum temere perdere audes in malicia.

D. d. Kjøbenhavn Dnsdagen efter St. Luce Euang. Dag 1540 har Christian den 3die stadfæstet Stadens Privilegier, dog med Forbehold, at dersom de ikke kunde bestaae med det almindelige Bedste, da vilde han forandre dem igjen "nar wij viidere ere komne wdtij riigens forffarenhedt."

Efter Danske Atlas fortærede en Ildbrand en betydelig Del af Byen 1541.

Herom havez i Acta publ. to Breve, det ene d. d. Ddense Fredagen post omnium Sanctorum. 1541 fik de Borgere i Aarhus, som havde taget Skade af Ildbranden, Ko. Ma. Brev paa at være quitte og fri for Skat, Rytter=hold, Landsknægt=hold og al anden Kongl. Tynge og Besværing, og skal formindstes

de andre Borgere ubi deres Sum naar dennem skal paalægges nogen Tynge. Det andet er udstædt Dagen efter og lyder paa, at de maatte nyde hvis Sten og Tømmer der fandtes i samme (sic) Kirke, at deles saavel mellem Fattige som Rige.

1546 var Kongen her i Byen i Fastelavn og Høntede da, efter Rentemester Jørgen Pedersens Regnskab (Geh. Arch. No. 89) til "Skollemesterenn vdi Aarhus, sampt alle Degnene" 30 Mark, "som Kongl. Mai. skendte thennem for en Leeg the legte for Kongl. Mai. ubi Aarhus paa Mandagen vdi Fastelaffuenn."

Ved samme Tid synes der atter at have været Iibebrand her i Byen.

Et Kongebrev d. d. Aarhus Søndagen Dculi (acta publ.) befaler nemlig, at alle Gaarde, Huse, Stalde og Boder her i Byen skulle tækkes med Tegl. De som findes herimod at gjøre, skulle straffes hver Gang med 40 p til Kongen og 40 p til Byen, og dersom Borgere og Raad see igjennem Fingre med Dvertrædere, da skulle de straffes som uohørsomme Undersaater.

Søndagen Lætare s. A. har Hans Hjort, Kongl. Mai. skriver i Aarhus, quitteret for 50 p Byskat af dem, hvis Huse ikke vare brændte "the andre borgere, som brende fore haffue Kongl. Matt. friheds Breff paa nolle aar."

Da Byskatten, som forhen sagt, var 200 p , saa maa en betydelig Del af de Contribuerende, om ikke just de tre fjerde Dele, have lidt ved denne Brand.

1547 blev Spiret paa Domkirken, der truede med Falb, nedtaget og et nyt opført 1551 ¹⁾).

1548 blev der affortet 25 $\frac{1}{2}$ R i Byskatten, for de Borgere, der toge Skade ved Ildbranden paa Broberg.

1549 blev der af samme Grund affortet 14 $\frac{1}{2}$ R i samme Skat "for thet brende noget aff Byen."

1556 tildrog det sig atter, at en stor Del af Byen afbrændte. I den Anledning sendtes en Deputation af to Borgere, Christoffer Skriver og Bastian N., til Kongen, for at bede ham om nogen Hjælp til de Brandlidte. De traf Kongen paa Abrahamstrup (Fægerspris) den 10 Juni og begjerte, at Hs. Maj. enten vilde estergive de Skadelidte alle Skatter paa en Tid, eller give dem noget Korn. Kongen bevilgede begge Dele, og de Affendte vendte tilbage med et Brev, der gav de Brandlidte fri for alle Kongens, Kronens og Byens Skatter og Tyngder i 3 Aar, tilligemed en Befaling til Lensmanden, Jens Juell, at han skulde laane dem 8 à 9 Læster Korn.

Omfanget af den skedte Skade kan man slutte deraf, at da Kongens Skriver ved Allehelgensdags Tid oppebar Byskatten, saa fik han kun 150 R, og beviste Borgemestere og Raad med Register, at de ifølge Hs. Maiest. Benaadnings Brev til de Brandlidte, havde

---

¹⁾ See herom Caspar Brochmands Brev hos Rannestad, (p. 46), og hos Hertel.

været besøiede til at eftergive saamange deres Byskat, som de resterende 50 $\frac{1}{2}$ hvilede paa.

I et Brev af 1557 siger Borgemeister Knud Galthen om Jørgen Støfflemager, hvem Kongen vilde unde en Grund i Byen at bygge paa, "helst fordi att han beklager det saare, at han er saare forlagd med store Husleie, fordi der er brent wdj vaaris Kjøbstedt som er saare naft for Huse." (Geh. Arch.)

1573 den 3die Marts fik Aarhus Magistrat og menige Borgere et Brev af det Indhold, at de i de forgangne Aaringer havde været tarerede for 400 enkede Dalere og 400 Daler i Mønt, "at skulle komme D $\frac{1}{2}$ til Hjælp meth" og vare dermed komne til Restants, men som de beklagede sig, at den Tid disse Penge skulde have været udgivne, rasede der en svær Pestilenz der i Byen, som bortrev en stor Del af deres Medborgere, der skulde hjulpet at udrede samme Paalæg, saa blev det dem nu i det Hele eftergivet ¹⁾.

1578 døde 2250 Mennesker af Pest her i Byen ²⁾.

1588 bleve 81 Quinder, 41 Mænd og 4 Børn udjagede af Byen, som pasløse eller liderlige Personer.

1619 rasede Pesten udentviøvl atter her i Byen. Den var dette Aar meget ondartet her i Jylland.

¹⁾ Indste Register fol 89.

Af Tilgangen i Borgerstabet lader denne store Dødelighed sig ikke udfinde. I de 12 Aar fra 1571 til 1582, begge incl., havde taget Borgerstab: 10. 25. 23. 2 (?). 18. 11. 16. 13. 8. 22. 27. 17.

²⁾ Danske Atlas.

Slange siger, at man besaarsag kaldte den den lille forte Død.

Den 24 Juni oprettede Capitlet med Borgemeistere og Raad og de 24 Mænd en Forening om, hvorledes det skulde forholdes med Hensyn paa de Dødes Begravelse, naar et Hus blev angrebet af Pest.

1627. Christian den 4des mislykkede Forsøg paa at byde Tilly Spidsen, førte, som bekjendt, til det Resultat, at den Kongelige Hær søgte at dække Landets Grændser, og da den ikke kunde dette, saa retirede den til Flensborg, derfra til Kolding, og da man her erfoer, at de Keiserlige havde staaet Veir ved Flensborg, saa trak den danske Armee i skyndsom Flugt til Viborg, forfulgt lige i Hælene af den keiserlige General, Grev Schlick. Her delte Hæren sig i to Dele, hvoraf den ene paa over 4000 Mand, drog ad Aalborg og Wenshøvel, hvor den snart maatte overgive sig, den anden Del drog her til Byen og undkom til Fyen og Sjælland, ved Hjælp af de Fartsøier, den her forfandt. De forfølgende Fiender ankom snart efter, som det synes sidst paa Sommeren 1627, og bemægtigede sig Byen, hvilken de holdt besat til hen i Sommeren 1629¹).

---

¹) Dr. G. L. Baden, i Danm. Rigets Historie, siger, at alle de keiserlige Tropper ved Tunn Maanedes Udgang stode ved Førstendommernes nderste Grændse paa deres Udtag af Riget, som en Ulge derefter vare ganske befriede for dem.

Det forstaaer sig af sig selv, at Byen maatte staae anseeligt til de fremmede Gjæster, dog formaar jeg hverken at angive Summernes Størrelse eller de fiendtlige Troppers Antal. Efter en Retsforhandling, som vi snart komme til at omtale, var den fiendtlige Besætning commanderet først af "Oeffverste Johan Ernst von Scharffenberg" og siden af hans Broder, Gerhardt von Scharffenberg.

Naar et fiendtligt Corps nærmer sig, da flygte de, som have noget at tabe, naar de ikke føle Raad hos sig til at trodse Faren. Saaledes skedte det nu her ogsaa, i det at en Del velhavende Borgere søgte Frelse i Flugten, blandt disse, som det synes, ogsaa Bispen, Dr. Morten Madsen. I det mindste bestrykkes han derfor i et Forsvars Skrift, betitlet: nogle Posters Capitlet skulle erklære sig for, der findes i Bispe-Archivet (1 Rev. fol. 4 No. 37), og som synes at have Messer Bunde Nielsen til Forfatter, hvori han siger, at Capitlets Sølv Bispestav og to Sølv Signeter vare bortkomne: "der Bispen drog fra Menigheden imod sin Løfte, gjort Scharffenberg ved Mindet, Byen oc Gøstligheden her i Stigtet til suor Skade oc Beskattening."

Slange siger, at naar man undtager Indqvarteringen og Udpræsningen, saa omgikkes de Keiserlige vel med Landet og dets Indbyggere, i det de tvang Bønderne til at saae og høste og Borgerne til at drive deres Handel og Næring, ligesom om Intet var paa færde.

Der er vist ingen Tvivl om, at de jo have nødt Bønderne til at pløie og saae; men hvo tog Høsten? Et Par Facta synes ogsaa at tale for den modsatte Mening.

I det nys citerede Forsvars-Ekrift (af Mr. Bunde Nielsen) siges et Steds: "Hvad Nytte og gaffn Domkierkens tienere haaffde aff Rifogden i Fjndernes tid ved Gud oc hver Erlig Mand (som bleff tilstede), — en Fynte til Bispen — da hand tit oc offte motte forsuare dennem for offuerlast som Keyserens Ryttere oc Soldater dennem beviiste, som laa indqvartierit paa de steder Domkierken haaffde tiener, oc siden dieris Høpsmænd og Capiteiner det att giffue tilkiende sligt att handelis mod Dffuerstens Feldmarskalkens Salvegvardi (for) Domkiercken oc hendis intereferende som bleffue tilstede."

1637 tog forhenværende Bysskriver Jacob Madzen Thingvidne paa, at hans Guds og Eiendom var ham frataget i den Tid de Keiserlige vare i Landet; at han kort efter havde faaet en Rørelse i den ene Side, og derfor havde maattet afgive Skrивeriet og var geraaden i Armod, saa han maatte besøge sine Venner om Understøttelse.

S. a. den 7de Sept. fremstillede Anders Nielsen Sehegaldt ¹⁾ 6 Mænd paa Thinget, hvilke vidnede "att der kom en Rytter Corporall till forne. And. Nielsen

¹⁾ Boede i Fægden.

i findernis thidt och holdt Quartier, som hebe Korperall Ficher och Regerede gandsche strenge hos hannem, som och paakiende(s) dett hans frue tog sin Daater, och gick Wden Byen och drucket baade sig och sin Dater, for hans strengthed. Strax effter hand var Kommen Ind till hannem Bortjaget hand forne. And. Nielsen hans hestruue och Børn, fra hans gaard och gods, och icke di kom thill derref Hus igen førend finderne Var dragen slet Wdaff Landet, och lede och spurde Effter hannem, det hand icke wiste, huor hand kunde were i Roe for hannem. Och Smidlerthidt Medbrød hand en stor Kad hus, som var hans Laae, stald och fæehus, Noch en anden Kad hus, med Koffte och Winduer, och Giæld och Kielder, Sønderhug tønder och Olkar, Wde hande Brøgerede och Bortsolde hans goods, det di tog icke sielffuer Bort med dennem, det hand haffuer icke hafft formuffe siden med nogen Brug eller Riibenschab eller Næring wiidre end som di Agger hand haffuer Brugt med en Ringe Sed som liger i Marken.”

(Thingbogen.)

Byfogden i Ebeltoft skrev 1712 at der i Byen var kun en Gade, der kunde tjene Landmanden til Paasage, og paa den var der mange øde Pladser fra den Tid af at Keiserens Folk var herinde, da de havde behandlet Bygningerne saa slet, at de bleve øde ic., hvorved dog maaske er ment de Keiserlige fra 1659.

Jeg vil ikke engang omtale, at man i Skifteforretninger i de nærmeste Aar efter denne Tid ofte fins

der, at Arvegodset var røvet bort af de Fremmede og forkommet, saasom der gaves flettænkende Mennesker blandt Landets Indbyggere, der benyttede sig af den herstende Forvirring og søgte at nætte deres Kogjerighed paa deres Medborgeres Bekostning under Fiendernes Skjul. Det følgende Thingsvidne afgiver noget Bevis for denne Paastand.

Erlige velagte Anders Lydrichsen Ridesfoged i Karhusgaards Lehn paa Kon. Matt. og paa Lauritz Lindenov til "Karegaard og Befalingsmand paa Karhusgaard hans Husbonds Vegne tog Thingsvidne af 8 trofaste Dannemænd, at Oluf Nielsen stod paa Thinget og klagede over Jacob Hansen Kedelsmed at han "mens finderne vare her vdj Landet" uden hans Willie og Minde fik 15 Ldr. Malt af hans Loft uden Betaling. Beret hansdatter og Markus Dreier vidnede, at de saae Jacob Hansens Kone modtage samme Malt, og da raadede Marcus Dreier Jacob Hansen "at hand skulle Indtet beuere, sig med same Maltd, Tha hand hørde ilde derfor naar det bleff fred, Da suared Jacob hannem at hand Var Dffuerst Wagtmesterens, Marketenter, och hand var ingen Borger icke heller aagted at bliffue borger derfor aagted hand Indtet der om." Lyderich Pottemager vidnede det samme om Maltet, og alle tre vidnede de "at forne. Jacob Hansen, Indførde til finderne saldt, Homell, Guldsnorer og Klede och igjen vdførde Kedell Kober, Item Klagedt och Kierde Lyderich Potmager at hanem

bleff en Koberkiell frastollen i forne. findernes Tid som kunde gaa en Halftønde wdj Och same Redell bekom, Jacob Hansen, Och da war hand hoef den Fendrich som hand Contribueret till, Och hand loed Markus Dreyer gaa nedder med hanem till Jacob om same Redell om hand kunde den igien bekomme, Da suarede Jacob at hand haffde giffued fierre schieling for huer scholpund och dersom hand ville giffue hanem viij schieling wdj gien for Phundet kunde hand den igien bekomme, Da Miendte Eyderich At det var for møget, Saa tog Jacob en Kante och wille haffde Slaget hanem med, haffde hand icke komet till at vnduige." Dette same vidnede Markus Dreyer at være saa tilgaaet i alle Mader." Søffren Udsen Borger og Skomager sigtede Jacob Hansen og hans Broder Hieronimus for at de voldeligen tog en Bryggerkjedel af hans Hus, som han havde "fiel" (skjult) i noget Halm, hvilken han havde kjøbt af deres Fader for 45 Daler 1 R. Hertil svarede Jacob Hansen "at huis Keyell eller andet som hand haffr bekomet det haffde han giffued penger derfor" . . . . .

(L. S.) (L. S.) (L. S.)¹⁾.

(Raadh. Arch.)

¹⁾ De anførte Vidnesbyrd angaae kun enkelte Personer; men den følgende Stemmte de Keiserliges Færd i det Hele. I Guds Legems Laugs Protocol i Kalsberg findes følgende Notits: "Er ingen Giældens (Gjælden) Regenskab giortt Mar 1628 och Mar 1629 aff den Arfsage att Landet och Byen aff Lansens fiender war indtage t

De Keiserlige have efterladt sig en Skandse her tæt ved. Den er en halv Bulværks Skandse 66 Skridt i □ med en Bastion i hvert Hjørne.

D. d. Haffnia 22 Mars 1629¹⁾ har Kongen til-
 Prevet Tynderne "att efftersom wi erfare wore fiere
 Underfatter udi wort Land Jylland Kendis deris goede
 affection saa wille wii saadantt med ald gunst och Raade
 haffue optagett, och gjøre woris flid med Guds aller-
 megtigste hielp, dennem vdi beileilig thid fra deris
 trengsell och nød at errebde."

Det Kgl. Rescr. om Fredens Slutning er dateret
 31 May og udstædt til Jyllands Indvaanere.

1629 den 5 Aug. fik Hr. Jørgen Skeel til Sou-
 strup, Christen Holdt til Silkeborg og Albert Skeel til
 Riberhuus Kgl. Befaling at bestemme visse Dage for
 Almuen i Ribe og Aarhus Stifter at møde, naar de
 havde at klage over deres af Fienderne borttagne (eller
 forbyttede) Guds, hvorom der var opstaaet Iringer
 mellem Undersaaterne efter Fiendernes Bortgang, og
 der engang for alle afgjøre disse Tvistigheder²⁾.

Herhen hører ogsaa følgende: Aar 1637, Tors-
 dagen den 14 Juni mødte Rasmus Thestrup paa By-

---

det Kenersche Krigsfolk som indkom Mecheln 1627 och
 var her i Landet till Pindsdag 1629 och Gud daa
 nadeligen befriede landet och Almoffuen fraa det romete-
 lig folkis Therannij och offr. uold, huocr for Herren
 were loffuet.

¹⁾ Tyndste Dieg.

²⁾ Tyndste Dieg.

thinget "paa sin egen oc Borgemeesters oc Raads Vegne Vdi findernis Thidt" og tiltalede samtlige Borgerſkab, "ſom var tillſtede Vdi findernis thidt og derris Arffvinger for Kontribution, ſom di paa Aarhus Byes Vegne thill Dffverſten Johan Ernst von ſcharffenberig Och effther hannum hans Broder Gerhart von ſcharffenberig" havde maattet udgive, ſaavel ſom og hvad Simon Lauriken (Kjæmner og Bundtmager) paa Byens Vegne havde udlagt "till Nedertlige och høie Dfficerer."

Af de videre Forhandlinger ſees det, at Magiſtraten 1631 havde ſuppliceret Kongen om Hjelp af menige Borgerſkab til hvad de havde udlagt i Contributioner ic. til de Keiſerlige, (de vilde, ſom det ſynes, ſelv være fri) men Kon. Ma. Secreterer Iver Wind havde ſendt Suppliken tilbage med den Paategning, at Sagen ſkulde udføres ved Lov og Ret. En Erklæring af 27 Septbr. 1634, "ſom en gandsche haab aff Borgerſchabet haſſde beſeiglet och Vnderſchreffuet," fremſatte den Paafſand, at Borgerſkabet burde være fri for denne unødige Tiltale.

Byfogden henviſte denne Sag "for min Dffuerrdommere" af den Grund, at Magiſtraten ikke ſtrar havde indanket Sagen for Retten, da den af Iver Wind blev henviſt dertil, og den Kgl. Frdn. deſuden udtryffeligen havde paabudet at alle de Sager, der opſtove i Anledning af det fiendtlige Indfald i Jylland "Inden Ar og Dagh thill Landſthing eller hos Biſperne ſhulle gjorref anhengighe."

1637. Den lille Kirke St. Olai, der var ved at falde sammen efter at Menigheden var lagt til St. Clemens Kirke, blev bekostet istandsat af Raadmand Hans Christensøn og Rbmnd Anders Lydrichsen ¹⁾, dog kun for saavidt, som den kunde byde Beskjærmelse mod det umilde Veir, naar Ligprækenes holdtes ²⁾.

1641 d. 24 Mai slog Lynilden ned i Domkirkens Spir og brændte Spir, Klokke og hele Taget ³⁾. Et Spir blev siden ikke opført, men Taarnet blev bedækket med en Art af Kuppel. Ogsaa de to smaa, østre Taarne have efterhaanden mistet deres høie, zirlige Spire.

1644. Man skulde tro, at jo nærmere Begivenhederne rykke im d os, jo klarere vilde de frembyde sig for Synet, og jo lettere vilde det være at opluse de dunkle Puncter. Alligevel maa jeg bekjende, at det Materiale, der staaer til min Raadighed er næsten ligesaa fattigt paa Meddelelser om dette Aars høist

¹⁾ Pont. Ann. eccles. Th. 4 p. 276.

²⁾ And. Lydrichsen og efter ham hans Enke Maren Clemensdatter havde i en lang Række af Aar Børgemaandel for dette Capel og holdt der ved lige, hvorimod de ogsaa toge Afgiften for de Lig der begravedes. Desaarssag reiste enkelte Medlemmer af Magistraten og en Del Borgere Proces mod Maren Clemensdatters Arvinger, hvilke ved en Commissions Dom domtes til at erlægge 1000 Rdr. til samme Capel i Erstatning for det Oppebaarne, hvilke 1000 Rdr. ved Kongl. Resol. siden kom Domkirken tilgode.

³⁾ Rannestad Hil. Aarb. p. 129.

vigtige Tildragelser, som det var det om den keiserlige Krig.

Hele Jylland var i den største Tryghed, da det midt i Decbr. 1643 blev opskrækket af sin Ro ved den Efterretning, at den svenske Feldtmarskalk Torstensøn den 11te Decbr. var brudt ind over Holstens Grændser og trængte rask og seierrig frem ¹⁾.

De Danske Befalingsmænd søgte i en Hast at samle Folk til at stille mod den uventede Fiende. Saaledes blev det Aarhus paalagt at stille 200 Mand.

Den 27de Decbr. melber Borgem. og Raad til Land-Commisfairerne (Niels Krag og Erik Juell), at de havde gjort deres yderste Flid med at forskaffe 200 raske Karle at lade møde ved Rye, men uagtet al anvendt Umage havde de kun faaet 100 Mand "som wij dog medt store Penge (foruden en Maanedh soldt, dieris Knapsech och andet dis behør dennem medgiffuen) dertill haffuer kiofft, huiltche wij nu medt dieres Officeerer framschicher" ... og da Land-Commisfairerne havde skrevet, at de hos Wulf Ballzerfen skulde udtage hvis Krud og Lunter han havde i Forraad og lade følge med til Rye, saa havde de taget 19 halve Ldr. Krud (2576 à 26 Rdr. pr. 100 à) og 25 Buscher Lunter (à 2 à), hvilke de nu sendte.

¹⁾ Torstensøn havde maaste en Hær af en Enes Tusind Mand at befale over. Fr. Eneborff siger, at hans Hær var 15,000 Mand, da han veg fra Landets Grændser efterfulgt af Wallas, og dengang havde han Besætning liggende hist og her i Jylland og Hertugdømmene.

D. d. "Wiborg hastigh Frebaugh den 29 Decbr. 1643" skrev Niels Krag til Borgemeester og Raad, at de efter Ordre af Rigens Marsk (Anders Bille) ufortøvet "ved Natt och Daug" skulde affende alt det Ridesøi, som de kunde affstedkomme til Skandsen ved Middelfart Sund (Snoghøi), der opregnes: "Sadeller med sin till Behør, Sadelgiordt forbonell, Stieleder, Stiebønell, Stenger och Hoffued Stoell" og at de inden næste Dags Aften skulle underrette ham om, hvormange de kunde tilveiebringe. Desuden skulde de bestille og lade forfærdige "høes Sadeller, och Remmerer alle di flieste Feldt Sadeller, till Dragoner I wødj en Till kand flye ferdig" ic. Uden paa Brevet havde han skrevet: "gansche Flig" og cito, cito, citissime; alligevel havde hans Courier givet sig god Tid, eftersom Magistratens Paategning viser, at Brevet først den 31te Decbr. om Eftermiddagen Kl. 5 var blevet overleveret ved Anders Nielsen i Brendstrup.

Saaledes er udentvivel alt dette Sadeltsøi kommet for sildig; thi, som bekjendt, stod allerede i de første Dage af Januar Torstensøn for Medelfarts Skandsen, hvor Rigets Marsk med nogle Tusinde Mand var inde. Det varede heller ikke længe, før den gik over. Den lille Flok Ryttere, Jylland kunde sætte mod den indtrængende Fiende, 1500 Mand, var ogsaa snart feiet af Marken, og saaledes stod Jylland Fienden aaben.

Allerede den 16de Januar 1644 var Aarhus besat af to Svenske Regimenter, Polach og "Pensen"

(Penz?), formodentlig under Oberstlieutenant Horns Commando ¹⁾).

Det første Spørgsmaal var nu Brandkat. Hvor meget Byen den Gang maatte betale, veed jeg ikke, men nogenlunde lader det sig slutte af følgende Data. Foruden at man naturligviis tog alle de Penge dertil, som Byens Kasser indeholdt og hvad de Velhavende frivilligt ydede, saa udtog man af Biskop Dr. Morten Madsens Stervboe 1130 $\frac{1}{2}$ Lød Sølv, og man laante hos hans Svigersøn, Hr. Christen Nielsen Friis, 500 Lød Sølv.

Desuden havde Anders Lydrichsen ublagt 4000 Rdr.

De nævnte Summer ere dog vel kun den mindste Del af Contributionerne, i al Fald er det kun lidet af hvad denne Occupation kostede Communen.

De Svenske bleve, som det synes, usforstyrrede her i Byen indtil hen i Juli, da Torstensøn ved den Keiserlige General Gallas Anmarsch og Indrykning i Holsten, maatte trække sine detašerede Corps til sig, dog lod han en svag Besætning tilbage paa adskillige Steder her i Jylland og navnlig i Aarhus ²⁾.

¹⁾ Næst i Sagen Kirien Døchtens (Dr. Morten Madsens Enke) og hendes Een v. s. v. contra Erik Grubbe og Consorter.

²⁾ Ved Afmarschen maatte der atter contribueres. Trine Sal Holmer Thomsens, forrige Apothekers, optraadte i Aaret 1672 med en Fordring paa afsdøde Borgemeister Christen Carlsens Arvinger, stor 64 Lød Sølv, eller dets Værd 3 $\frac{1}{2}$ pr. Lød, efter Obligation af 18 Juli (5*)

Slange fortæller, at Skandsen ved Aarhus den 17de August 1644 ¹⁾ blev indtagen af de Danske; de Officerer, der fandtes, tilligemed 70 Soldater bleve fangne, og 30 dem tilhørende Skuder samt 2 nybyggede Fartøier gjorde til Bytte.

Til denne Affaire hører maaske følgende Udsagn af nogle Vidner angaaende Møllekirkegaarden i 1689: "da Oberst Brokenhuus i dend gamle Svenske Feide giordte indfald her ubi Byen paa de Suenische, blef 2 Suenische Ryttere, som blef ihjelskudt, i samme Kirkegaard begrafuet."

At disse to Svenske ere blevne i en Skjærmydsel, hvor de Danske disinitivt have beholdt Overhaand, synes at fremgaae deraf, at de bleve begravne i Møllekirkegaard, en Grund, beliggende ved Møllen, (ved Møllerens Have), hvor man pleiede at begrave fremmede Betlere, Selvmordere o. desl.

Samme Aar, i October Maaned, kom en lille Afdeling af den Svenske Armeé atter ind i Holsten og

1644. Da denne Dag paa det nærmeste betegner Afreisens Datum, saa er dette Søl rimelig ved den Leilighed blevet anvendt.

¹⁾ Christ. iv. Hist. p. 1252.

Da Waabenstilstanden der gik foran den den 13de August til Bremsbro sluttede Fred, som endte denne Krig, blev vedgaaet den 7de August, og som Slange vidner, samme Dag afgik Breve til alle Befalingsmænd at standse med Fiendslighederne, saa afgiver dette Sted et godt Bevis paa den Langsamhed, hvormed Breve og Ordre endog efter Postbudenes Indretning befordredes.

Jylland under Anførsel af Helm Wrangel, den gale kaldet, som slog Leir ved Randers og holdt sig der indtil hen i Januar næste Aar, da han begav sig til Holsten.

At Aarhus ved denne Leilighed ikke er gaaet Ram forbi, er meget troligt, dog har jeg ingen Data dithenhørende.

1645 Novbr. 2den udgik et Regulativ af 19 Poster, hvorledes det skulde forholdes med de Tvistigheder og Irringer, der kunde begive sig efter at Fienderne vare bortdragne, hvilke vel kunde være af den Vigtighed, at de maatte paatales, dog maatte de ikke følges med den strenge Ret: "och en deel dog deraff findis aff den Consideration och Vicitighed at vere, at dij ej kunde saaledis vstraffede ladis, som effter den sidste Kaysertlige Krig skeede" ....

Kort efter indfandt to Kgl. Commissairer Mogens Wille og Peder Reek sig her, for at undersøge, i hvad Tilstand Fienderne havde efterladt Staden.

D. d. Aarhus. S. A. den 21 Dec. har Rasmus Jørgensen, Brolægger i Kolding, givet Magistraten Tilstaaelse for at have modtaget "dieris och Aarhus Byes Erkleringh paa huis Brynstfeldighed forne Aarhus By vdi fiendernis Thidt er vdi geradt," hvilken Erklæring han lover at levere til "Hr. Mogens Bild Slotsherr paa Koldinghus Slot, dennem Vden schade i alle maader." — Til Bitterlighed ubertegnede Jacob Nielsen og Anders Pedersen, Borgere i Aarhus, o

Udstæderen satte sit Bmærke derhos. Denne Magistratens Beretning har desværre ikke været at finde.

Som før sagt, havde den velhavende And. Lydrichsen ublagt 4000 Rdr. til Brandskat, men det holdt meget haardt for ham at faae sine Penge igjen i det enhver, som nogenlunde troede at kunne det, trak sig tilbage og vægrede sig ved at rykke ud med sin Andel da Faren var ovre. Han maatte derfor ved Retten søge sine Penge og havde faaet en Commissiön til at dømme i denne Sag.

D. d. Aarhus d. 22 Febr. 1650 have 48 Borgere i Jesu Navn befuldmægtiget deres Medborgere Rasmus Pedersen Thestrup og Søffren Sørensen til at begjere Kgl. Maijst. Stævning "Anlangende dj 4000 Rixdaller Brandschat, som til dj Suendsche Officerer aff Aarhus Bye forledenn Suenske Feide bleff wdloffuit, och aff Borgerschabet, Nu I stedenn fordriff derfor 7766½ Rixd. 1½ Ort och 9½ sk Huor wd Inden Borgerschabet formehner dennem Bret att schee" desuden maa disse to Mænd gjøre og lade i denne Sag saa vidt Lov og Ret vil tilstæde.... "Til windiffbyrd haffuer wij som schriffue kand woriff Hennder Underschreffuit, och wi andre som icke schriffue kand woriff Signeter wndertrøgt och Merck Vndertegnet." Der var 14 som brugte Bøemærker eller Segl eller Begyndelses Bogstav af Navnet, de øvrige 34 skrebe Navnet fuldt ud.

1652 lod Raadmand And. Lydrichsen læse og paa-
skrive et Indlæg ic. anlangende den Brandskat, han

havde udlagt for Borgerfabet "udj dj Suenfche fienderis indfaldt," for hvilket Forfkud Betaling var ham tilfkjendt ved Commiffariernes Dom og nu ved Kongl. Maift. og Rigens Raads Dom.

Saavidt nu om den Suenfke Krig.

I Raadftuprotocolen findes følgende Notits:

1651 Torsdagen den 16 Oct. "Borgemestere och Raad gjorde afffcheedt med deris medbroder Hans Joestfen Borgemester Ingen Auffuifer" (Avifer) "hid till Aarhus bye at wille haue effter førstkomende allehelgensdag, och ey heller nogen Poestbudtpenge derfor epter denne dag wille betalle Efftersom dj till forne. Tidt war Klart gjort och betald, hvilchet forne. Hans Joestfen loffuit at bestille."

1653. Frants Mortensen, en Bondekarl, fandt et Smykke af Guld paa Tising Mark (Anner. til Biby nu Thiset) paa en Gaards Grund, som tilhørte Bispen og Capitlet, hvilket veiede 45 Lod.

1654 Torsdagen den 16de Novbr. fremstillede sig for Magistraten Skipper Søffren Stigfsen, som skulde gaae til Kjøbenhavn med Kongens Korn af Silkeborg Lehn, og forpligtede sig til, ikke at komme til Aarhus ved Hjemkomsten, for han havde faaet Lehnsmændens Tilladelse. (For Pestens Skyld.)

S. D. Welw. Borgemestere og Raad alffuorligen befahled at Borgerfchabit her ibm schall lade Keengjøre gaderne och strederne uden for dierris dørre och gaarde,

Saa frembt di icke derforre wille pandtes och thilbørligen tiltales som det sig bør.

Bertell Søffrensen og Carell Nielsen Hørere ved Aarhus latinske Skole, Clemend Rasmusen, Studiosus, og Albert Hansen Skot (Skædder) havde Tiltale til Rasmus Pedersen "scholesperson" her ibm, fordi han havde sagt, at der skulde gøres en Smædewise over dem, der kom til Thomas Schotts Datters Brøllup, og derved skræmmede alle Gæsterne fra at komme der.

1656. Da det var befalet, at i de Kjøbstæder, hvor ingen Toldbod, Pakhus og Veierbod var, skulde en saadan opbygges og der desuden skulde indrettes en Slagterbod, saa havde Borgemeester og Raad ladet de 24 Borgere kalde paa Raadhuset, hvis Betænkning gif derhen, at en Toldbod icke bedst kunde indrettes "udj Kremerhuset ved Naen" og en Slagterbod ved den nordre Ende af Raadhuset.

Vi komme nu til Frederik den 3dies uheldige Krig med Sverrig.

1657, om jeg ikke feiler, den 7 Septbr., rykkede Svenske Tropper ind i Aarhus. Om Grev Königsmark strax fra Begyndelsen commanderede her, veed jeg ikke, men i 1658 forekommer denne General som Befalingsmand her i Staden ved flere Leiligheder. Saaledes har han den 19de Marts 1658 udstædt et Sauvegarde Brev, (Bispens Arch. 1 Rev. fol. 114 No. 25) for Capittelts Bønder, "die biß hero vnter schwere Contribution gewesen seindt," da nu Freden er sluttet og al

Fjendtlighed ophørt, man skal derfor lade dem være ubesværede og uplyndrede, og er der nogle Ryttere indquarterede hos dem, da skulle de strax forlægges til andre.

Grev Rönigsmarck kalder sig Dero Rönigl. Mayß und Thron Schweden bestalter Obrister zu Ross vnd Fuß C. D. v. Rönigsmarck. Den sluttede Fred (26 Febr. 1658 til Roskilde) forhindrede ikke Grev Rönigsmarck fra at have Contributioner, og selv at begaae Boldsomheder, for at faae dem inddrevne. Saaledes (Raadstu Justits Prot. 1664) lod han den 23 April 13 Borgere arrestere hos Raadmand Jens Lassen, for at pine Contribution ud af dem ¹⁾ Disse udstædte en Obligation til Michel Wilder i Lübeck paa 1000 Rdr. in Specie "paa woeris Egne och Meenige Karhuuß byß och induaaneris weigne . . . . som hand nu i woeris høye nøed och Arrest, paa meenige Karhuuß byß induaaneris weigne at relaxere saa goeduillig effter woeris

¹⁾ Naastoe har da Eenssten staaet i Begreb med at forlade Bøen. Naar nemlig et fjendtligt Corps ankommer noget Stæds til, saa tager det, hvad det kan overkomme af Penge og Kostbarheder, i det bedste Fald som en accorderet Contribution. Medens det opholder sig sammestæds, suger det saa smaat Marven ud af Bøene paa Borgerflabet, men lader det dog beholde Kræfter nok for immer at kunne røde noget. Naar saa endelig det kommer til en ikke alt for pludselig Afreise, saa seger det ved en Kraftanstrængelse, at suge den sidste Marv til sig.

En saadan Kraftanstrængelse af Grev Rönigsmarck har uden tvivl dette været.

inbstendige Begiering og undsat och medforstracht haffuer" . . . . De lovede at betale til St. Johanni næstf. med 2 Rd Interesse.

Men menige Indvaanere vare langt fra ikke tilfands at ratificere deres 13 Medborgeres Fordrag; tvertimod, da Betalingen siden fordredes og skulde fordeles paa Byen, saa erklærede den største Del af Borgerne, at de intet betalte og først efter en Høiesterets Dom 1665, en Kgl. Resolution af 10 Aug. 1666 og, saavidt jeg veed, endnu militair Execution i 1667, lykkedes det at faae denne Sum tilveiebragt, der nu var steget til 1734 Daler 3 Ort.

Bed samme Tid og til samme Brug gjorde Byen et Laan hos Schröder i Hamborg, hvis Størrelse jeg dog ikke kjender, som jeg overhovedet intet har fundet for hvad dette Overfald har kostet Byen, undtagen hvad jeg her har meddelt.

Raadmand Jens Lassen, formodentlig Jens Lassen Borum, Fader til Lector Laurig Bording, der uden tvivl havde negocieret dette Laan hos Michel Wilber, og af ham blev søgt for Betalingen, forbrede hos Byen foruden nysnævnte Summa, efter hans Regnskabsbog 155 Rdr., han havde udbetalt til Graff Königsmarcks Tjenere, Crequerryttere, Gevaldigere ic., og desuden en Discretion for de af Borgerne, som hos ham vare i Arrest¹⁾.

¹⁾ Raadmand Jens Lassen havde i 1668 Tiltale til Christen Christensen Stiftsriver over Viborg=Stift og Ni-

Den samme Procedure, som Grev Rønigsmark brugte mod hine 13 Borgere, den samme synes man ogsaa at have betjent sig af mod Enkelte. Saaledes beviste Rasmus Pedersen Teglggaard den 5 July 1666 med Raadstuvindne, at Fjenderne i det sidste fiendtlige Overfald havde sat ham ind i et Skab i hans eget Hus for Contributions Skyld, og der sad han en hel Dag, og da han kom ud, undveg han og skjulte sig hos Claus Weggener Maler i 7 Dage. Derefter fik Fjenderne ham atter fat, og han maatte give dem til de vare fornøiede.

Imedens han var borte i Skjul havde Fjenderne brudt Skabe og Giemmer op hos ham, og borttaget hans Løi. Han blev derved ødelagt, og slog sig siden igjennem som Procurator heri Byen.

Hvortlænge de Svenske forbleve her, er mig ubekjendt. I Danske Magazin (1 Bd. p. 224) finder man blandt Jacob Matthiesens Optegnelser, at en svensk Kornet den 17 Juni 1658 har foræret ham 20 Karusser, og den 4 Septbr. har Fyrstens Kammer tjener af

---

defoged paa Silkeborg for 14 Eldr 2 $\frac{1}{2}$, han efter hans Begjæring havde forstrakt ham med, den 2 Juni 1658, da han efter Befaling af Hø. Excell. Hr. General-Lieutenant Gyldenløve skulde udrede Maanedes-Proviant til Folkene paa Hans Excellences Jagt.

Skipperen paa Ejscoormen havde qvitteret for en Maanedes Kost 5 Eldr. for sig og 8 Eldr for 2 Baadsmænd og Skipperen paa den hvide Orn for 1 Rdr., han vilde betale, naar han kom fra Kallundborg.

Darmstadt, formodentlig i svensk Tjeneste, foræret ham 100 Østers. Maaſke endnu i September Maaned eller dog kort efter denne Tid, maatte de Svenske vige for de allierede Hjælpetropper under Gzarnesky, Grev Spork, og Churfyrsten af Brandenburg.

I Sommeren 1659 kom en Afdeling af den svenske Flaade her paa Bugten og gik til Ankers for Byen. Medens Flaaden beskød Byen, sendtes Mandſkab paa Baade ind i Havnen, hvor de med Fyrkrandse ic. antændte de der beliggende Fartøier og dernæst en Del Huse i Byen, indtil en Deputation til den fjendtlige Admiral med Løfte om en stor Brandskat, fik gjort en Ende paa denne Rædsel. Det følgende Brev, der formodentlig er skrevet til General-Commissariatet oplyser dette Factum nogenlunde og viser især Byens Forsvarsstand paa den Tid.

Høyædle och Welbaarne Herrer Gunstige Wenner och fromme Patrioter.

Wi haaffuer for Raadsombt och Røduendigt Erachtet E. E. W. B. B. paa denne Byes och Indvaaners Wegne paa det demødigste at Andrage huorledis Byens hauen och den Ene Side aff Byen er bygt ud til Obensøe, wden Nogen Muur Bolwerch eller Andet Sligt, Som kunde were til Beschyttelse imod fiendtlig Anfald, End och saa wed Haunenn och Wden paa Boluercherne temelig dybt, at med aff Landh Wand kand legis digt op til och Springe paa Landet med Folch och Heste Saa leger ochſaa Byen icke inde

i Nogen Fiorde heller Keuer Som mesten Alle stæderne i Iudtland giør och hafuer derfor iche den Fare for Andfald med schibe som denne Sted, huilket for Wn-gefær 15 eller 16 Aar med Stor schade er befunden och seent schal forglemmis, da Woris̄ saa Dffte schadelig Naboer dj Suendsche med en deel Diloffschibe och Andet Fareton, saatte sig her uden for Haunen til Ankerß och da under Idelig Cannoneren aff deris̄ Stycher, Roed i Land med Boeder och med Fyrkrands och Begballe Stach alle schiberomme i Brand och Ruineret Som Waar udj Haunen for saa fort op i Byen och Saatte Id paa Et Huuß Effter et Andet bleff wed at Canonere med Wtallige schud paa Hußene meden Branden Stoed i fulde Flam at Ingen schulle komme til at bierge eller Sluche indtil Nogle gaatfolch Geißlig och Werßlig under Stoed sig at fare ud til Admiralen och med Bon och Store Brandschat sich Loff at Sluche saa Endeel aff Eiendommerne som da bleff brent Endnu Staar Wde och mange ere bleffne fatig der offr och Endoeg Samme tid Stoed her thuende Compagnie Polachesche Ryttere, Giorde dog søye eller Ingen modstand, medens̄ Saatte sig bag det mured Huuß som nu er Magazin Huuß¹⁾ mueligt for dj

¹⁾ Dette Hus var Trods Katholm, og det var uidentviol med Hensinn paa denne Begivenhed, at man en Tid lang derefter kaldte Haven bag Justiterraad Erensens Hus: Polathaven, s. Er. i et Skjode paa den Grund, hvor Justiterraad Lang nu boer, af 7144.

haffde Intet nærmer Ved Stranden at Kæterere sig til och Siunes at denne schade kunde Nest Gudß Hielp Noget borde weret forekommet, dersom Steden med Et Baterj och nogle faae Styrer haffde weret forþorget. Da saa thillig oss En Hans Kongl. May. Nadigst Befalning er behendiget at Sette Borgerschabet udj Compagnie och Strand Wacht at anrette och derhoef fornummen Riptur med for^{ne} Woris Naboeer at were begynt haffr Wj med Samptlig Induaners hielp anfaget paa begge Sider paa Haunen at oplaste en Skandhe eller en halff Maane, aff Jord och Thorweij, och paliffatter och Continuerit dermed Saa wit winteren och Frosten iche har forhindret er dog bleffuen Saadan at Borgerne kand Staae deri och holde Wagt for et Anløb, entil Foraaret det bedre kan forferdiges, Nu giff i Gode Herrer Høynfornuftl. alt desæn Beschaffened at considerere, huad for modstand wed en Bøse eller moscheet imod schibes atach kand formaae med mindre nogen groff Støcher derhoef er, Reiden och haunen til Forsuar, dersom det nadigst maatte behage H. Kongl. May at wj da ved dj gode Herrerß Omhygelig Forþorg maatte forþynes med nogle faae Jernstyrer, om iche mere da 6, at de 3 kunde leges paa huer Baterj med til behørige Laveter Rugler och Krud och en Constabel.¹⁾ Støcherne 6, 5, 4 Eller Rin- geste 3 pund Neruerende schipr tager det wel ind, Høß

¹⁾ Denuæ Begjæring blev tilstaaet, og Vænen underholdt en eller to kongelige Constabler, saalænge Krigen varede.

oß schal intet bliffue forhömbt enten med wagt Eller
 Arbeit Effter woriß Ringe Wilchor Her er ichon Sta-
 chet Effuer til Finderniß haun som dj gode Herrer
 Selff bedre er beuift och Fergeløbet er och daglig her
 imellem saa det siunis icke Radeligt at haunen i saa-
 dan tilfald aldeeliff kænd were blot och oben huilchen
 Feilighed Wi hassuer icke kundet wanneltd lade Be-
 fallendiff E. E. W. B. B. Under den Høyestiff Obacht
 Recommenderende oß med heelle Byen udj deriff Gunst
 och Bewagenhed Aarhus d 25 Janvarj Anno 1676
 forbliffuende Stedhe

E. E. W. B. B. thienistwilliger
 Borgem^{re} och Raad.

Uden Adresse. (Raadstu Copiebog. F. a. 1. fol. 82.)

Udentviol er det denne Affaire, det Sagn, her
 gaaer, sigter til. Man fortæller nemlig, at det hændte
 en Gang, at et Partie Svenske gif iland og tog til-
 fange en Borgemester, der boede paa Middelhage, og
 som stod i sit Hus, lænende sig paa den underste, luk-
 kede halve Gadedør, førte ham ombord med sig, og
 tvang siden Borgerstabet til at løse ham ud med en
 Sum Penge. Nogle tilføie, at denne Borgemester
 var Søren Michelsen Gylding. Men i denne Mandts
 Tid foresaldt udentviol intet saadant. Vel levede
 han paa en Tid, da Danmark havde Krig med Sver-
 rig (1709-1719); men i den Krig stødte, saavidt jeg
 veed ingen Vandgang her, heller ikke var Søren Mi-
 chelsen da Borgemester. Han blev nemlig Raadmand

1725 og Borgemeſter 1736, altsaa længe efter Freden. Desuden boede han neppe paa Middelgade, hvorvel han eiede et Hus der, ſom ſtødte op til St. Dluſs Kirkegaard. Han boede ſnarere i Paradis paa Studſgade.

Kjøbmand Hans Kaae eier et Malerie af Borgemeſter Anders Lydrichſen og hans Huſtru, malet 1650, da han var 53 og hun 40 Aar. Paa dette Malerie har man, i det mindſte 100 Aar derefter, ſom Skriften udviſer, ladet male følgende Notits: "Anders Lydrichſen og Maren Clemensbatter, Borgemeſter udi Aarhus, ſom anno 1659 af de Svenske blev ved Mattetiber taget og udført paa Rheden, men ſtrar derpaa udløſt af Borgeffabet igjen."

Denne Mand boede paa Middelgade, ſaavidt jeg veed i Kjøbmand Nørregaards Gaard, og det er rimeligt, at han ſom en af Stadens rigefte og anſeſteſte Mænd, har været blandt den Deputation, der drog ud til den fjendtlige Admiral, da Byen ſom ovenmeldt blev truet med total Obelæggelſe. Ligefaa rimeligt forekommer det mig, at Admiralen har beholdt ham, eller om han ikke var med, har udbedet ſig ham til Gidsel ¹⁾, da hans Navn og Credit upaatvivleligt var

1) Herimod kunde vel indvendes, at Borgemeſter A. Lydrichſen med Familie drog til Skallundberg, da Svensken nærmede ſig i 1657; men det er naturligt, at en Mand i en ſaa betydelig Virkſomhed, maatte ſøge ſit Hjem ſaasnart mueligt. I al Fald er han ſikkert vendt hjem, da Svensken var bortdragen.

vidt udbredt. Og saaledes kunde Borgerne ved Brandstættens Erlæggelse siges at have udløst deres Borgemeister med en stor Sum Penge, hvilket de dog vist havde ladet være, om Sagen kun havde angaaet Borgemeister alene, om ikke af anden Grund, saa fordi han var Mand for at løse sig selv.

Forsvrigt, hvad Fjendtligt de Svenske i denne Krig have udøvet, det hørte Krigen til, var altsaa i sin Orden, og er derfor tilgivet og glemt; Brandenborgerne erindres kun endnu ved det bekjendte Ukrud, man beskylder dem for at have ført herind i deres Fougage, og om de Keiserlige veed man slet Intet; men Polakerne, disse grusomme, toieløse Røvere leve endnu, efter næsten 200 Aars Forløb i rædsfuldt Minde.

At jeg alligevel kjender lige saa lidt til Polakernes Færd her i Staden, som til Begivenhederne i de foregaaende Krige maa tilskrives den Omstændighed, at Thingbøger ic. mangle for et langt Tidrum, og andet historisk Stof har ikke været at opspørge. De følgende Notitser ere tagne af Hospitals-Regnskabet for den Tid, hvoraf dog ikke er synderlig Underretning at hente. ¹⁾

¹⁾ Hospitalet, der ellers pleiede at have flere Hundrede, stundom flere Tusinde Rigsdalers Overskud, led i denne Krig saameget, at det 1657 havde næsten 1000 Dalers Underbalance, 1658 steg Defecten til næsten 3500 Dlr. og 1659 og 1660 oversteg den endog 5200 Daler. Denne store Defect rejste sig dels af overordentlige Udgifter, dels af en Synken i Indtægterne, der nu fløde

"1658 giffuit tuinde Polnische Panner som med Bold slog Hospitals portt och Laaß i støcker, och sette 12 Heste vdi staallen och sielff med dierris Folk tog quarter vdi Hospitals stouffue 20 Rdr.

Giffuit pater Pycarsky att hand ville anmode och erlange hos General Charnechy at Hospitalet maatte blive salvaguarderet som och saa skeede, en Guldkrone paa 4½ Eldr.

Illigemaade giffuit Pater Dombrosky 1 Ducat 3 Dlr.

Den 17 Febr. 1659 bekom jeg en Dragon thil Salvaguard: aff General Charnechy, giffuit hans Captein som laa thil Jennß Laßens thil en Discretion 8 Dlr. Vagtmesteren 1 Dlr.

Fra forn^e 17 Febr. og til Phil. Jac nesteffter er 10 Bgger for Salvaguard: Underholdning och hos sig haffuende heste 6 ½ omb Bggen, huormed jeg dog ei kunde holde hannem och sine daglige Giester med Brendvvin, Mll och Lubach, saavel som Haure och Høn til hans Heste. Herforuden haffuer jeg giffuit Salvaguardien Ester hans Capitains Befahling En nye Kioll

hen i andre Kanaler. Indtægterne pleiede ellers at beløbe sig til 3 à 4000 Dlr, stundom næsten 5000; men i disse Aaringer belebe de sig kun til nogle faa Hundrede Daler; f. Ex. 1658 kun 422½ Dlr.

Da Hospitalet neppe har lidt mest, saa kan man af det Anførte omtrent slutte sig til, hvad det Hele led, medens Landet var besat af Fienden, og endnu mere, da vore overmodige Bundesforvandre regjerede.

kaaste 8 Dr; En graa ny Hatt for 5 R; En ny Hørgarns Skjorte 6 R; En ny Kaar for 3 Dlr.

Fra den 1 May och Indtil den 17 Aug, som den Polnische Salvaguardie marcheret bort er 15 Bgger for samme hans Underholdning omb Bggen 1 Rdr er 22; Dlr. Den første Salvaguard: veed Raffn Bertell, som jeg nu haffde munderet (hannem), da tog hans Capitain den samme fra mig och gaff mig strax En Anden igien, som forbleff hos mig indtil forre Tid de Bdmarscheret, da maatte jeg ogsaa giffue hannem 1 Par nye Støffel for 5 Eldr, 1 ny graa Hatt for 1; Eldr; giffuit hannem vdi Penge 6 Eldr.

Formodentlig droge de bort den 17 Aug., da Salvaguardien forlod Hospitalet. Ret længe derefter kunne de ikke have været her; thi omtrent ved denne Tid begyndte man at concentrere Stridskræfterne mod de Svenske i Fyen og Polakerne vare med i Slaget ved Nyborg, der stod den 14 Novbr.

Efter et Sagn have Polakerne lært vore Bønder at brænde Brændevin, hvilket heller ikke just er at takke dem for.

For at man kan gjøre sig et Begreb om, hvorledes her saae ud i Byen efter alle disse Ulykker, skal jeg meddele et Par Uddrag af den nærmeste Bythings Protocol, der foresindes, nemlig den for 1667. Det havde været let, betydeligt at forsøge disse Beviser baade i dette og de følgende Aar, men jeg har troet disse tilstrækkelige til en Prøve.

Hvorledes det saae ud i Stiftet, vil man tilbels erfare af Bilagene, der indeholde det meste af hvad Bispearchivet har om denne Sag.

Søren Frackers Huus var pantsat 1653, nu efter Mandens Død saae det 1667 saaledes ud efter Tingsvidners Formelding.

"Isteraden som er 9 Quolff Huus Som staar paa fallb, Som er gandsche med alle vden Døre, Koffter wden 16 gammel formultnet dieller offuer Storstuen, Och 13 støcher ofuer Kilstuen, Skorstenen inwender till (indvendig) enn stor Deel Neder fallden, Steenen borte, Weggenn enn stoer diell gandsche borte, och di andre Dmsider er den største Partt affreignet och forderffuitt (Keervægge), Skielleromen meste Deellen gandsche borte, haffuer werit for Endenn aff Samme Huuß, Iett Brøgeß och Bagerß, som er gandsche ødde, och bortte, Wden thou gammel Bielcher och 3 stollper, Som staar ubi den nordr Sidde, Iitt Sidde Huus thill gadenn Som er 6 Quolff, Staar gandsche paa fallb, Største Deell vden wegger, Koffholter, gandsche wden Kofft, Dørre, Winduer, Thømerit for Raadnet, Paa Samme tuinde Huuße, hengr wngesebr En Deell formullnet Steenne. Noch 8 Quolff Huuß Norden i Gaarden Staar paa fallb, gandsche wden offuer Kofft wegger och Skjelle Romter. Wster ubj Gaarden ligger Nogen formultnet Leden støcher, Som haffuer standenn Huuß paa, och er ødde. Haffuer standden Iitt Huuß

Sønnden i Gaarden, 4 Guol, der findes Intet aff, vden 3 gammel affbrudt stollper wdj den Søndr Sidde, och 3 stollper utj den Wester gauffl Och Ledstøcherne vnder Samme Huuß Som er for Raadnett ic."

Det Hele med et Gaards Axl blev taxeret for 250 Eldr. (Rethings Protoc. H. a. 5. fol. 15.)

I et Dverslag af f. A. findes blandt den Reparation, der skulde anvendes paa en forfalden Gaard her i Aarhus, Staver og Leer til Bæggene.

S. A. blev taget Syn over Palle Ibsens Hus i Fægnyden, der stod "paa Rauff och haffde lenge Siden Været nederfalden" dersom det ikke havde ligget indklemt mellem Maren Clemensdatters Boder deres østre Ende og Jens Pedersens Huses vestre Ende. Det blev vurderet for 50 Eldr.

S. A. omtales en øde Eiendom paa Westergade og en over den ny Bro ved Mindet.

S. A. indkaldtes næsten 300 Skattemænd, der vare komne til Refsance.

1660 den 14 Octb. var den Deputerede for Aarhus ved Herredagen, nysnævnte Borgemeister And. Lydrichsen med i det grønne Gemak, for at raadslaae om en Forsatning i det nye Arveimonarchie, dog var han ikke blandt de "Klub=Vertraute"¹⁾, skjøndt han

¹⁾ Spittlers Gesch. der dän. Revol. im Jahre 1660. p. 145.

kunde være personlig kjendt af Kongen, da han to Gange før, saavel ved Hylbingen, som ved Kroningen havde været Deputeret for Aarhus.

1665. "Formiddelst huiß offuerflødig Druchenschab, mord, wo!d och offuerlast, som for kort Tid siden var beganget aff nogle soldater" .. var "Elias Tromslaaer" forordnet at gaae omkring om Aftenen Kl. 9 og ved Trommeslag forbyde alt ulovligt Misalg.

1669 blev Mester Niels Krog Rector Scholæ søgt af nogle Borgere i Grenaae, paa hans Kone, Gjertruds Vegne, hvis første Mand Borgemester Christen Jensen (1659) efter Ordre fra Rentem. Mogens Friis hos disse Borgere i Grenaae havde taget 133 Favne enkelt Bed à 1 Eldr. pr. Favn, og indladet dem tilligemed 500 Favne Bed af Calløe Gods i 5 Hollandste Drlogsflibe og en Læssæeskude, som laae for Grenaae og som derpaa førte Brændet til Kbhvn til Ko. Ma. Fornødenhed. Nu søgte bemeldte Borgere til Gjertrud forrige Christen Jensens om Betaaling, da sandsynlig Regjæringen intet lod dem faae.

1672. Skipper Peder Gylling skulde den 5 Decbr have mødt paa Thinget, men der blev fremlagt Bevis for, at han var reist til Ringkjøbing, for at faae Revange over den skotske Kaper, der havde forvoldet ham den Molest, hvoraf hans Proces med Medrejderne havde reist sig. P. Gylling havde nemlig, jeg troer samme Aar, ført et Skib med Ladning til Trondhjem

og der, efter mundtlig Overenskomst med sine Medrehere solgt begge Dele. Han tog Søveien hjem med Pengene, men havde det Uheld at blive overhalet af en skotsk Kaper, som fratog ham Pengene eller en god Del deraf. Da nu Peder Gylling kom hjem med saa flet Regnskab, saa vilde Medreherne ikke vedgaae, at de havde givet ham Fuldmagt til at sælge og søgte ham for fuld Erstatning. Nu traf det sig saa beleiligt, at samme Skotske Kapersfører, jeg veed ikke i hvad Egenkab, var kommen med en Kapt. Wm Hors og strandet ved Ringkjøbing. Derhen var nu P. Gylling ilet for at faae fat paa bemeldte Kaper, og faae ham her fremstillet for Retten til Skades Erstatning ic.; men af det følgende Udtog af Raadstu=Justitsprotocolen vil man see, hvor flet det lykkedes ham. 1673 den 17 Jan. beviste nemlig Kjøbmand Lauris Forsen af Blieland med Raadstu=Bidne, om en Lieutenant Thomas Griffel, som med Capt. Wm Hors af England var strandet ved Ringkjøbing, og efter Borgemeester og Raads Dom i Ringkjøbing var transporteret til Aarhus for at staae til Rette, fordi han Aaret i Forveien havde til Skotland opbragt et her hjemmehørende Skib, at samme Lieutenant Griffel havde flaaet sig sammen med en Del engelske strandede Matroser, som han havde truffet her paa Gaden, og den 16de Decbr. om Aftenen Kl. 11 var gaaet ned til det nordre Mindehoved, havde bemægtiget sig en fattig Fiskers Baad, og var roet om-

bord i Linert Clafens Galiot fra Blie, hvilken just laae tilladet og seilfærdig paa Rheden. Her havde han og Medfølgere, medens Skipper og Kjøbmand med en Del af Folkene vare i Land, kappet Touget og vare gaaede under Seil med de 4 hollandske Matroser, der befandt sig ombord.

I disse Aaringer hændte det ellers flere af Byens Skibe at lide Molest af Skotske Kapere. Saaledes i 1674 beviste en Skipper og Borger, at han Aaret forud paa sin Hjemreise fra Trondhjem, var bleven overhalet af 2 Skotske Kapere, uagtet han havde Ka. Ma. Espas, og havde maattet betale dem hver 10 Rdr. for det Skud de skjøde efter ham; desuden havde den ene Kapers Folk frataget ham Proviant ic. for 32 Rdr., hvoriblandt 4 Lpd. Lar for 4 Rdr., 4 Lpd. Rostfjer for 2 Rdr., 1 Ld. Lort for 4 Rdr., 1 Ld. Silb for 5 Rdr.; den anden Kapers Folk Kjøkkentoi og en Pertline tilsammen for 34 Rdr.

1676 den 14 Septbr. førte Jens Prip Handstemaker sin Kone for Retten, fordi hun Tirsdagen den 12 Septbr. i Domkirken havde overfaldet hans Moder med Hug og Slag.

1677 den 7 Jan. strandede en Kreiert for St. Olai Kirkegaard.

1685 Septbr. 1, forliste en Kreiert tilhørende Raadmand Jens Basballe og Dynes Pedersen Wirth, nylig hjemkommen fra Frankrig med Salt, Vin,

Brændevin ic. just som den vilde løbe ind i Havnen og allerede var i Gabet. Den sloges aldeles i Stykker, formedelst en heftig paakommende Storm. Den har sandsynligt ikke kunnet flyde ind, og saa er Uveiret kommet paa den.

1685 den 16 Septbr. stadfæstede Raadstue-Retten en Bythingsdom over Rasmus Hesteskjærer, kaldet "huid' Ras", hvorved han var dømt fra Livet, fordi han i Hjortshøi for 10 Aar siden havde dræbt sin Stedfader med en Degen (Kaarde), fordi han i 6 Aar havde levet med et Fruentimmer og avlet 3 Børn med hende udenfor Egtteskab, og fordi han imidlertid havde afholdt sig fra Skrifte og Altergang.

Samme Aar holdtes for første Gang det Marked i October, der var bevilget istedetfor det da affæfede St. Olai Marked. Formodentlig er hvide Ras blevet henrettet paa Markedsdagen; thi endnu i denne Dag kaldes det Marked, der holdes i October: hvide Ras's Marked.

1686 havde man faaet fat paa en slem Her, Karen Madsdatter, der havde dristet sig til at øve sine Trolddomskunster paa den constituerede Byfoged, Jens Lauriksen Bjerre, hvem hun forgjorde saa ubehændigt, at han døde deraf. Som sædvanligt gik hun til Bekjendelse og blev paa den dømt til Baal og Brand.

Denne Heresag vil finde sin Plads paa et andet Sted i dette Skrift, og omtales kun her, fordi det

udentviol er den sidste Proces af den Natur i Danmark, og forskjellig fra de Foregaaende derved, at Regjeringen dog endelig nu var kommen saa vidt, at den greb ind i Proceduren, forbød Dommens Execution og forandrede Straffen til en geistlig Correction.

1690 eller saa omtrent brændte Raadmand og Bintapper Hans Bendirens Gaard (Farver R. Zahnsens).

Omtrent ved samme Tid brændte Apotheket og 4 af Apotheker Jac. Gesius's Børn brændte inde med samt en Amme¹⁾. Den Begravelse der findes for dem i Domkirken er indrettet 1694.

Derfor disse to modsatte Ender af Store Torv ere brændte paa en Gang, saa maa Ildbranden have været meget betydelig. At der ved den Tid maa have været noget Anseeligt for Bygmestere at gjøre her, det kan man slutte deraf, at paa en Dag, 16 Febr. 1691, ikke mindre end 5 Murmestere toge Borger- skab. Af disse var en fød i Schweiz, en i Saren, en i Golding, en i Randers og en i Lading.

Nogle Personer toge Borger- skab s. A. paa at ernære sig som Kalkslagere.

1694 (Raadstu-Copiebog F. b. 1. fol. 126.) Den 15 Jan. tilbød en Simon Pedersen Magistraten inden August Maanedes Udgang næstkommende, at levere et

¹⁾ Hertel.

Fartøi conſtrueret efter en ny Invention, ſaaledes at det enten det var ſtille eller contrair Vind ſkulde jage den bedſt beſeilede Smalle agter ud og komme længe før til Kallundborg end nogen anden. Dette Fartøi ſkulde koſte 700 Rdr. at betales ved dets Modtagelſe. Det ſkulde i Kiølen være 50 Fod og i Rummet 30 Fod langt, 6 Fod dybt og med fuld Laſt af Heſte og Stude kun ſtilke 5 Fod; Rugerne ſaa ſtore, at Kareter kunde ſættes ned i Rummet. Derſom man blot vilde bruge dette Fartøi til Paſſagerer, da kunde Rummet afdeles i 3 Kamre, hvert med et Bord og 4 Vinduer. Han vilde levere alt af nyt, med nye Seil, Ankere ic. Dette Forſlag blev af Magiſtraten forelagt Færgeløbets Interesſentere, men intet Svar paafulgte.

1698. Skipper Haffnſø vidnede for Raadſtu- retten, at han førte Borgemeſter Baſballes Smalle: Roſenkrantz, da den i Ko. Na. Transport mellem dette og Kallundborg blev erobret og boret i Sænk af den ſvenſke Admiral Sæblatt.

Den 20de Febr., ſom var Faſtelavnſ Mandag 1699 tilbrog ſig en meget tragik Begivenhed. En Anders Murmand i Molleſtien, der efter Præſtens At- teſt "forleeden dend anden Søndag i Advent om Nat- ten udj et Drichehuus udj en forargelig Druchſchab er henſofuet," efterlod ſig en frugtſommelig Kone og to Pigebørn paa 3 og 8 Aar. Nu Faſtelavnſ Man- dag om Middagen Kl. 12 ſendte denne Kone ſin Mo-

der i Byen efter Al, for at være uforstyrret og derpaa fik hun Halsen over, ikke alene paa sine egne to Børn, men ogsaa paa tre fremmede Børn, resp. 3, 4 og 7 Aar, der vare i Besøg hos hende, og tilsidst paa sig selv. Et af hendes egne Børn var der endnu lidt Liv i, da Folk kom til, det fremmede Barn paa 7 Aar og hun selv vare ikke farligt saarede, de andre vare døde. Da Bysfogden og hans Medfølgere kom, fandt de hende i Kjøkkenet bag et Kar skjult med Klæder, med en blodig Kniv i Haanden, hvormed hun truede Mændene sigende "kommer du nærmere skal jeg give Dig ligesaa god en Daaue, som de andre har faaet." Da hun var grebet vedgik hun strax Mordet og sagde, hun havde havt det i Sinde siden hendes Mand's Død, men fordulgt det.

Widnerne udsagde, at hun nogle Dage i Forveien havde været ligesom forrykt, havde sagt, at hun var fordømt, skulde brænde i gloende Ild o. s. v. ogsaa havde hun talet om hendes Gjæld og hjælpeløse Forfatning.

Hun havde gaaet til Alters 8 Dage før; Dagen forud havde hun ladet bede for sig paa Prækestolen, som for en Syg, og Præsten, der efter Tjenesten besøgte hende, havde fundet hende meget nedslagen.

Den samme Formiddag, som hun ovede denne gruelige Gjerning, var Præsten Jens Andersen Winding af Hjortshøj hos hende og trøstede hende med

Guds Ord, men hun sagde, det var for silbig, der var ingen Maade at vente.

I de første Dage efter var hun indifferent og lød, medens nemlig hendes ene Barn endnu levede, men da det efter saa Dages Forløb døde, saa viste Forbrændelsen sig for hende i dens hele Skrækkelighed og hun faldt i den sorteste Fortvivlelse, troede sig forskudt af Gud o. s. v. o. s. v. At hun efter Uterne var høifrugtsommelig, vil da sige, at hun var i sidste Halvdel af Svangerskabet.

Knud Børgesen Borger og Skomagermester blev af Magistraten beordret paa Forbrænderskens Begne at svare og gaae i Rette, og han agerede hendes Sag slet nok.

Den 22 Mai faldt Dommen saaledes, at hun i Betragtning af de urolige Tanker, hvori hun havde været, kun skulde med en Dre afhugges den høire Haand, dernæst paa samme Maade Hovedet, der skulde sættes paa en Pæl, Kroppen at nedgraves paa Resterstedet.

Gud veed hvad man videre havde tiltænkt hende: dette skulde ansees for en naadig Dom.

1701. Janv 31. 3 Tjenestekarle tiltaltes fordi de den 4 Juli 1700 havde angrebet Auditeur Beenfeldt med hans tvende Medfølgere paa Weien til Aaby, overvældet dem med Uqvemsord, samt mishandlet dem med Hug og Slag af Høsthye. Den ene Karl havde

flaaet Skaflet af en Høtvy over paa Auditeurens Ryg. Tingen var, Auditeur Beenfeldt og hans to Medfølgere havde faaet fat paa en af Byens Tjenestekarle i Nærheden af Munkeport og slæbte affted med ham ud af Byen, formodentlig for at bringe ham til et Cantonnement paa Landet og gjøre ham til Soldat. Da det strax rygtedes, saa kom disse 3 Karle efter og befriede ham.

1701. Consumtionen for 1699 og 1700, som Byen havde forpagtet, havde givet en Underballance af 1600 Rd. Magistraten havde forgjæves søgt at formaae Renteskammeret til at estergive dette Deficit, og nu lignet Summen paa Byen som en Skat, der, da det var en Reftance, strax var ledsaget af en militair Executions-Commando af 5 Mand. Paa Raadstuen den 2 Mai forlangte nu Borgerne Forklaring herover, de forlangte, at Regnskab over Indtægt og Udgift for Consumtionen 1699 og 1700 skulde fremlægges &c. Magistraten, uden at opfylde disse Fordringer, forsvarede sig med nogen Hestighed og En tilføiede, at Amtsforvalteren stød strængt paa Inddrivelsen, og de maatte vente, at om de 5 udcommanderede Ryttere ikke vare nok, saa kunde han let faae flere. Over alt dette bleve flere af Borgerfabet hede i Hoveberne og høirøstede, og nogle raabte: "skal vi gribe til Gevær?" hvortil andre raabte: Ja. Nu toge de mere findige af Magistraten til Orde, og forlangte Borgernes Besvæinger i et

skriftligt Andragende. Den næste Dag overleverede 4 Borgere en af over 100 Personer undertegnet Memorial til Borgemeister Michel Michelsen Malling, der dog modtog dem meget slet, hvorover de fandt sig foranledigede til at indlevere Stiftamtmanden en Klage 8 Dage derefter med 40 Underkrifter.

Magistraten søgte vel at føre Borgerne til Gemytte, at Consumptionen var falden saa slet ud, fordi det havde været forbudt at brænde af Rug og Hvede; de havde i Mollen faaet 12 Skpr. til Tønden, naar de lode male o. s. v. Det hjalp alligevel ikke noget. Kort efter forlangte Magistraten Rentekammerets Assis- sence mod de opsættige Borgere.

1702 den 25 Aug. blev det ved et Rescr. tilladt Stiftamt. v. Plessen (Aarh. St.) og Baron Krag til Stensballegaard (Stiftamt. over Viborg Stift) at være Commissarier i denne Sag paa Borgernes Begne, med to andre Commissarier paa Borgem. og Raads Begne.

I Novbr. 1709 havde Magistraten søgt Kongen om 10 Jernstykker tillaans af Tøihuset til at forsvare Byen med, saasom den i de forrige Feider mellem Danmark og Sverrig altid har været udsat for Anfald af smaa og "lumpne" Fartsier.

1710 den 27 Septbr. affærdigede Borgemeister og Raad i Forening med de 24 Mænd en Afførding til Kjøbenhavn med Fuldmagt paa Byens Beghe, for at

hente Svar paa dette Andragende, hvilket endnu var udeblevet. At man sendte En for den Sags Skyld alene, kom deraf, at der for nogen Tid siden var gaaet en svensk Skjærbaad ind i Randers Fjord til Udbyhøi Færgegaard og havde hentet et dansk Fartøi ud, som en svensk Kaper havde jaget derind; der var skeet Anfald paa Grenaa ic.; men det som mest havde indjaget Frygt var, at man havde faaet Efterretning om, at en Svensk Langaarer med Stykker paa, den 25 Sept. næst forhen havde forladt Grenaae og var seilet syd paa.

S. A. i Martz havde Stiftamtmanden ladet bekendtgjøre et Kgl. Resc., at Indvaanerne i Aarhus Stift, som vare i Besiddelse af Heste paa i det mindste 14 Palmers Høide, skulde sende disse til Tjen, hvor de skulde modtages af Officerer, der vilde accordere om Betalingen, ”paa det om noget fjendligt Indfald skulle tenteris Hestene ey skulde vorde Eymændene fratagen” ....

1711 den 20 April, overleverede Stiftamtmandens Fuldmægtig Magistraten et Exemplar af Kongeloven.

1712, Løverdagen før den 14 Martz, drog en Mand med sin Kone tilbogns fra Aarhus i et strengt Guds Veir. Paa Veien forvildede han sig, stod af Vognen for at lede om By og kom til Nymølle. Konen fandtes ihjelfrosen paa Lisberg Mark.

1713 blev indkvarteret her i Staden svenske Fanger, fra Tønningen:

Af Baron Strømsfeldts Dragon Reg. 820 Md. 52 Heste
af Gen. Lieut. Duckers Caval. Reg. 542 — 54 —

1362 Md. 106 H. 1)

1718 var Magistraten geraadet i stor Angst, fordi Nordcross, den svenske Kapersører, var undvogen af sin Arrest. Denne forvovne Person var tidligere reist

- 1) Disse Krigsfangers Stilling var uidentivl meget ulukkelig. Det Barbari, Hverver-Officererne evdede mod dem for at faae dem til at tjene mod deres eget Fædeland var saa stort, at Rngtet var naaet til Kjøbenh. Saaledes i Janv. 1714 (Raadstu-Copie-Bog F. a. 3. fol. 306) forlangte Landetatens Gen. Commissariat af Cancellieraad og Krigs-Commissair Nissen i Beile Oplysning om den Ustikkelihood, der paa adskillige Steder i Inlland evdedes af Hverver-Officerer mod de svenske Fanger, som ikke godvillig vilde tage Krigstjeneste, hvoreledes de overfaldt dem om Natten i deres Seng og med Magt slæbte dem hen i Hververhusene, og ikke dette alene, "men endog skal opstede dennem Munden med Magt, og dernæst gnde dem fulde af Brændevin, som strider tvertimod hans Kongl. Mai. allern. Intention, at ingen maa anhrvervis, uden de godvillig vil tage tjeneste."

D. d. 8 April 1715, da de svenske Fanger ikke vare racionerede og den svenske Regjæring intet vilde gjøre for dem, hvorover nogle vare bortremte, andre havde stjaalet Baade og Fartøier, og atter andre git omkring i Landet og forsøvede allehaande Insolentier, saa befalede Hs. Maj.: at de som kunde arbejde stulde nyde Kosten eller derfor 4 sh og desuden 2 sh til Klæder daglig, de som ikke kunde arbejde, nyde af Amtstuen 2 sh eller to Pund Brød, de, som ikke ville, stulle hensesendes til en Fæstning at arbejde i Jern cc.

fra Aalborg til Kjøbenhavn, udgivende sig for en svensk Kjøbmand, og paa denne Reise havde han opholdt sig nogle Dage her i Byen og beseet dens Leilighed "især dens ringe Defension til Søes", saa man frygtede han nu, han var paa fri Fod, kunde faae ifinde at foretage Noget mod Byen. (Magistratens Skrivelse til Admiralitetet).

I 1722 herskede en betydelig Gjæring her i Byen, foraarsaget deraf, at Natmand og Skorstensfeier Rasmus Madsen havde henvendt sig til Stiftamtmanden, for at faae sine Børn underviste, da ingen af de 4 danske Skolelærere her i Byen vilde modtage dem. Stiftamtmanden befalede, at disse Børn skulde optages til Undervisning blandt andre Borgeres Børn. Herover indigneredes Borgereskabet, og endel toge deres Børn ud af Skolerne. Dette bevægede Skolelærerne til at gjøre Modforestillinger, hvilke vel heller ikke udebleve fra Borgereskabets Side, og omsider faae Lærerne sig nødte til at lukke deres Skoler.

Den 28 May skrev Biskop Dalsen til Stiftamtmanden: "Stoole Mesterne her i Byen haver indlagte Memorial ladet indlevere, og som den Sag med Natmandens Børn siunes at have bragt heele Borgereskabet udj Dyrer og vil blive af Consequence, vill den well med Lemfældighed omgaaes." Stiftamtmand v. Plesfen var alligevel ikke den Mand, der enten skulde tage Hensyn paa Borgernes Smag i denne Henseende, eller

ængste sig synderlig over den Gjæring, der var imellem dem. Han udvirkede tvertimod et Rescript d. d. Jægersborg den 21 Aug. af Indhold, at da Hs. Maj. havde fornummet, at Indvaanerne i Aarhus havde taget deres Børn af de dersteds anordnede danske Skoler, fordi Skorstensfeier og Natmand Rasmus Madsens Børn efter Stiftamtmandens Ordre skulde informeres sammesteds, saa er det Hs. Maj. Villie og Befaling, at bemeldte Natmands Børn ikke derudi maa nægtes Samqvem med deres Tevn-Christine, og det paalægges Stiftamtmanden at foranstalte de lukkede Skoler strax aabne de 1c.

Den 21 Aug. skreve Skoleholderne H. Hansen og Peder Madsen Korndrup til Magistraten, at de efter Hs. Maj. Resolution vare befalede at gjøre Stiftamtmanden en Afbiigt for den af dem søvede Ulydighed i denne Sag. De søge om deres Afsted efter deres forrige Memorial, og ville (ellers) være Hs. Majest. og høie Dyrigheds Ordre efterrettelige; ”og som vi ere tvende Gange udpantede saa ere vi allernydmygt begjærende, deres Belvissheder gunstig ville bære den Godhed for os fattige Mænd, at intercedere hos deres Excellence Hr. Geheime Raad, det vi naadigst maatte niude vores frapantede Gods” 1c.

Den 24 Septbr. berettede Magistraten til Stiftamtmanden, at den havde publiceret Hs. Maj. Befaling af 21 Aug. angaaende Natmandens Børns In-

formation for saamange Borgere, som havde villet indfinde sig at høre derpaa. Efter den Tid lader Folk deres Børn søge Skolen som forhen, undtagen omtrent 20 Familier af Geistlige og de bedre Verdslige, foruden en Del flere af ringere Kaar. Efterhaanden jevnedes denne Sag¹⁾.

1724 svævede en noget curiøs Sag for Retten mod Kjøbmand Hans Jensen Bugtrup, der for nogle Aar siden havde kjøbt en Loft østen for Brobergs Port. Uden Tillæbelse havde han nu nedtaget Byens Port og flyttet den 4 Boderes Længde udad, (formodentlig havde han først opført disse 4 Boder udenfor Porten, ligesom han siden gjorde ved de to Gaarde); derpaa havde han bygget en stor Gaard (Cons. Hirschinds?) udenfor Porten og atter flyttet Porten,

---

1) I Randers indtraf et lignende Tilfælde i 1735, da Natmanden Gregers Rasmussen søgte Stiftamtmanden for at faae sine 6 Børn underviste, saasom de danske Skolemestere havde nægtet at optage dem i deres Skoler, uagtet Magistraten havde kaldet dem paa Raadstuen i den Anledning. Stiftamtmanden, som den Gang var Baron Eiler Holdt, afgav den Resolution, d. d. 31 Janv. 1735, at Magistraten i Randers skulde træffe den Anstalt, at hver Skolemester faaer nogle af Natmandens Børn til Information, "dog at de sættes paa et Sted for sig selv i Stuen, eller i et aparte Kammer, om dertil er Leilighed, at de ikke haver Samqvem med andre Skolebørn", undtagen Magistraten kunde finde andre Udveie til deres Information og Værdom.

tilsidst havde han bygget endnu en stor Gaard udenfor Porten (Kbm. Schandorffs) og atter paa egen Haand nedtaget og flyttet Byens Port 78 Alen ud.

1733 havde man oprettet en Trepport med levende Engle paa, og i det Hele efter en stor Stil, for værdigen at tage mod Kongen. Bekostningen derved beløb sig til over halvfjerde Hundrede Rigsdaler, men da Pengene skulde indkræves hos Byens Indvaanere, saa viste det sig, at Ideen ikke havde været populair. Den største Part trak sig nemlig tilbage og endnu midt i 1735 var over Halvdelen af Bekostningen ubetalt. Magistraten havde desaaarsag indleveret en Restanceliste til Stiftamtet, men jeg troer ikke, at den blev approberet til Udpantning. Det gik ud over de stakkels Haandværkere, der havde forfærdiget al den Stads, da deres Regninger forbleve ubetalte.

1734 den 21 Janv. om Aftenen, opkom Ildløs i et Hus bag Klosteret, ved hvilken Leilighed 7 Mennesker bleve qvalte, Mand, Kone og 5 Børn.

1741 fandtes Liget af en Præst udenfor Middeldgades Port. Formodentlig havde han druknet sig; thi han blev begravet paa Fattigkassens Regning og bortbaaret af Vægterne.

1747 den 4 Septbr. paa Kong Frederik den Femtes og Dronnings Salvelsesdag, var der stor Jubel, som over hele Landet, saa og i Aarhus. — Blandt flere Forsamlinger i den Anledning, havde Rangsper-

soner, Geistligheden og Magistraten et Gilde i Rector-Residencen, og formedelst den derved brugte Illumination og Kanonade, havde man besørget en Sprøite med tilhørende Brandfolk paa Brandvagt i Skolegaarden næst ved beliggende. Om Aftenen havde en Mængde Tilskuere trængt sig ind i Skolegaarden, saa at Brandfolkene bleve generede og befrygtede Beskadigelse af Slangen. Da ingen Formaninger hjalp, saa befalede "Strahlmesteren" at sætte Sprøiten i Activitet og selv styrede han Straalen paa Tilskuerne, som derudover i stor Forvirring toge Flugten ud af Porten, en Mængde bleve kastede over Ende, et $\frac{1}{2}$ Aars Barn blev borte i Trængslen, men fandtes dog siden uskadt, en Kone fik sin Hue reven af, mange bleve vaade ic. ic. 2 Dage derefter lod Raadmand Mathias Fellumb en af Brandfolkene, Søren Thomasen kalde til sig og dygtigt afprøve med en Tyremide af en Politibetjent assisteret af Clemen Randestøber, hvorved han omsider fik et stort Hul i Hovedet. Den Fornærmede, som ikke engang var Straalemester, stævnedes nu Raadmand Fellumb, førte Vidner, fik hos Stiftamtmanden paa en Memorial, som han selv overleverede, beneficium paupertatis o. s. v. o. s. v., men som Sagen var bedst i Gang, udstødte han til Raadm. Fellumb et Revers, hvori han tilstod, at han havde grovelig forset sig og fortjent den kjerlige Revselse, han havde faaet, at en anden havde baade skrevet og undertegnet hans Klage-

Strift; han frafaldt derfor Sagen mod Raadmand Fellumb 2c.

Paa Stiftamtmand Nisfens Befaling blev alligevel Sagen mod Fellumb fremmet og han blev ved Bythinget dømt i nogle smaa Bøder o. s. v.

1751 havde Borgerstabet havt Proces med Magistraten angaaende Riis Skov, Byens publique Penge 2c., begyndt 1739. Denne Sag synes vel i det Hele at være gaaet Magistraten imod, men jeg veed ikke hvorledes det kom, at Omkostningerne, der ikke beløbe til mindre end 3159 Rdlr. 2 $\frac{1}{2}$ 2 $\frac{1}{2}$ s, ikke vare i Dommen anviste at udredes af disse eller hine¹⁾. Da derfor Borgerne nu i 1751 reiste en ny Sag i den Anledning, saa fik Stiftamtmanden en Kgl. Resolution udvirket, ifølge hvilken disse Omkostninger med en Moderation af lidt over 200 Rdlr. skulde afholdes af Byens almindelige Kasse og udredes i tre Aar med $\frac{1}{3}$ af Gangen, da "Byen dels har høstet og dels fremdeles vil høste Frugten af denne Proces, og da desuden samtlige Borgere ved en Forening af 17 og 18 Februar haver vedtaget, at Omkostningerne paa denne Proces skulle tages af Byens Kasse eller udredes af enhver pro quota."

---

¹⁾ Grunden var uden tvivl den, at de Tabende for en stor Del vare for længst afsedde Magistratspersoner, hvis Boer alt for rum Tid siden vare realiserede.

1753 i en Skrivelse til Stiftamtmanden fra Johanne Marie sal. Wisfings, fød Althalt, beder hun, at han vil paaskynde den Sag mod Consumptions-Betjent Tørgen Jensen Post, "som paa saa ublue een Maade med et Skud saarede min i Live hjære og nu Sal. Mand Capitain Jens Wisfing den 5 Mark sidst paa Aarhus Malt Mølle, saa han derefter imellem den 9de og 10de derefter døde"....

Om jeg er rigtigt underrettet, saa stod Capt. Wisfing inden for den lukkede Dør og Betjenten skjød udenfra igjennem den.

B i l a g.

1.

I hellige trefoldigheds Naffn Amen. Thze er thn Re-
cess De bursprock: som vort vdgiffwen thn Dag Hertug
Christiern vort hyllett oc annamet till Koning oc Herre
n noer jutland oc vdueldæ oc vtforettil til All Danmark
Righe It. primo Dempte han oc Danmarckes Koedæ:
guz Ord ved mact serlestes n alle Købstedher som borge-
mestære Borgerer til hobe forsamelet begerer paa Konin-
ghens palats at samæ guz ordæ skullæ predikes synges
oc leses paa theres egne Dansk twonge som alle mand
kunde forstaa, paa thz papysters, keters, oc andre falste
Verdom skulle icke yther mere haffue framgang oc brugh
It. saffde Koninghen sielff personlig mz syn egben mwnd,
at hvare presthen n noghn soghn n fiobstædr eller paa
landz, han vort tilsaftde aff almwen at siungæ Dansk,
oc han forhardede seg oc en vilde, tha motte almwen for-
vissæ hannem fran thennem och atspøre thennem sielffuer
then thz vilde gore, It. stadfestede vor kiereste nadighe
Herre alle preuelegier pacther oc articler som the vnd-
holer som ~~han~~ fere fader koning frederik haffde vdgif-
fuet oc alle som vdgiffuet vore fran koning Voldemars
tyedt cristelige oc saffde han vilde gore thennem mz guz

hielpede bedre oc icke verre, It. gaff han Alle Borgemestere
 oc borgere stodsmaall, for redelige sagher, for sig sielffuer
 om noghen giør thennem vold eller offuerlast huad heller
 thz er fogde eller lensmand eller huem hest (helst) syndes
 kan, It gaff han alle købstadsmeud fryhed at købslaa at
 inghen skulle gøre thennem bynder eller forprangh Anthen
 Byscop Rydere Læntmænd, genstlige eller verteligen y nogre
 (made er glemt) andre en køstede mænd allene, It. saffde
 Konninghen oc Danmarckes Roed huo som giørde man-
 drab eller mord hannem skulle effther spørisk oc ledes oc
 optages aff lensmanden myste liff for lyff lemme for lem-
 me, oc ey gnyffue andhen Boed, vthen han rømpete rygget,
 eller thz kunde beuyges at han thz giørde thz (sic) aff
 nød: mz sandt vitnyssbyrd tha skulle han til plyct oc
 boed bøde effther loffuen, It. bad alle købste mænd han-
 nem naadelig om: at han vilde orgnyffue then vredelige
 toeld som icke var til y koningh Danges tyedt y all
 Danmarckes (Rige): Konninghen juarede sielffuer per-
 sonlige at han vilde beramme thz y then beyste mening
 mz samæ toeld, It. tilblicitit han seg at vil voffue Hals
 liff. goß oc eydom och alt thz han formotte for hans fere
 vndher saate oc yndbøger nu vty ryghz, It. tilsoed me-
 ning almwe som tha for samlet vor Byscope, rydere,
 rygens roed, abbether, prelather, prosther, och alle Borge-
 mesthre oc Borgere, som nu bøger oc boer i noer Jut-
 land, oc huer thennem serdeles bad thennem Gud hielpede
 oc Hellen at the vilde holde hannem for fonge oc Herre
 oc være hannem huld oc troff aff all theres formwe It.
 haffuer oc vor fereste nadig Herre Konninghen. gnyffuet alle
 fredløs men syn fred: dog tale sagvoldbernes myndc
 It. skal Kirken beholde thz iorgoß som bynde er gnyffen,

men dog rette arffuinge som thv er giffuen fran thz
 brøge oc griffuen Kyrken ledynge eller landgylt som aff
 gaa It. baffrer vij tiltroet iiij. rydere mendz mend at
 fode til lang tyng oc dome oc flicke huer man loff oc ret
 som the vnl giffue bescreffuet vndher theres segnet: oc
 baffue the giorde of theres Hellenz iee ther for om store
 dnbe trette Rnder mandz ene, bønnen jord, It. biwde
 vij mz vort elselighe Danmarckes Koed at vtgiffue etherz
 tynde effther then gamble loff til Kyrken oc prestherne
 som vmage baffue, som v ville forsuare for gudt It.
 jettther vij verdige ffader Byscop Dve Bylde v ars, oc
 bederlig oc velvordig mand Her mogens gednyken Rndher
 til stags haller v landhz v vor fraa verelke, oc shall tege
 tvenne, frol mact baffue at giffue konlige steffning v
 bellige trefoldighets naffn oc domme rett oc fell som the
 vill forsvare for gud oc for of haa lunge vij stelffuer
 fomer tilstede, It. baffuer alle Borgemesthre oc herets
 fogder giert theres iea for of at the skulle flicke huer
 mand loff oc rett for vdden all gunst oc villie som the
 vil forsuare for gud oc ey straff aff oss Ther mz ether
 Gud hellige trefoldighz befalendes giffuet aff konlig palatz
 Dorffnis 1534 vothens Daghen effther vor frve Dag dyre ¹).
 (Ebeltoft Raadh. Arch.)

¹) Ovenstaaende synes at være et Slags Relation fra en
 Deputeret til sine Committentere, maaste fra en Borgemester
 i Ebeltoft, der har været med at holde Hertug Christian i
 Hensens. Det er skrevet paa Pappir med en Haand, der net kan
 forsvare 300 Aars Alder, men mangler Understriker, Segl o. s. v.

De 4 Treus foran de 2 sidste, havde Skriveren forglemt,
 skrev dem derfor op paa Røggen og henviste med et Kors og et
 verte folium til den Plads i Documentet, de burde indtage.

(Af Biskopens Archiv.)

2.

Herr Jens Bloch i Borup lod 1ste Aug. 1660 afhjemle Syn over hans Præstegaard, hvoraf tildels Taget og Gavlene vare borte, Stolper og Løsholter borte eller spolerede, Vinduer itu slagne, Væggene udstødte, hele Præstegaarden stod paa Rave og maatte ombygges, for hvilken Skade Præsten bestyldte Ritmester Polach og hans Folk, der noget før Kyndelmisfe 1659 i 17 Uger med Folk og Heste havde været indquarteret hos ham, og siden Ritmester Sommerfeldt med Folk og Heste til 20 August s. A.

3.

Hr Soffren Hansen Sognepræst til Linderup og Hammer Sogne, lod den 28de Septbr. 1660 ved Brads Herreds Thing afhøre 4 Mænd, som vidnede: "at det er dennem vitterligt vdi Sandhed, at der vdi Hammer Sogn er ichun en Gaard, som Jørgen Rasmusen i boer, di andre er slet øde och ingen folck vdi, Och vdi Linderup Sogn er ichun tre Gaarde och en tredie Del (Gaard) vdi hvilcke disse forarmede folck boer,.... di andre staar slet øde och ingen besidder dem".... Desuden vidnede de, at samme Præst "vdi dette Aar aff Hammer Sogn fandt icke faa meere til Thiende end tre schipper rug, och slet Indtet andet korn, och vdaff ald Linderup Sogn fandt hand icke faa meere Thiende end femb schipper Rug och halffsiuende schipper Biug".... i den bedste Freds Tid er desuden kaldet saa ringe at hans Formand var skattefri til hans Dødedag.... "ydermere er dennem och vitterligt, at bemelte deris fiere Sognepræst Herr Soffren Hansen

hans Kluff er nesten bleffuen øde i denne Tid, och alt huiß hand hæffde bleff hannem aff det wõilde Krigßfolch berøffuit och frataget, Saa hand med sin fattige Hustrue och Børn maatte haffnøgen med bare Føder fly fra Hus och hiem, som hans Hustrue hæffde ichun otte Dags Dag, och paa fremme(de) steder lide stoer nød, effter at di wød deris egit hiem hæffde wdstanden megen haardhed, indtil paa det allernøderste, at mestepart alle Sognesoldhet der i Egnen war bortfløyet, saa ingen kunde bliffue, och di daa imod deris willie nødis at flye, och dog midlertid saa lenge nogen kunde bliffue tilstede, och søge Kirchen med hannem, betiente och forretted hand sit Kald och Embede med største Glid som forjuarligt kunde werre"....

Anders Thomsen i Seil Kgl. Maijt. Delefoged war tilstede i Retten da dette Thingsvidne udgif.

4.

1680 Decbr. 4 lod Provsten i Hids Herred tage et Synß Bidue, hvorefter 47 Gaarde med omtrent det dobbelte Antal Beboere (en hel Gaard war uidentwiol 10 à 12 Id. Hartforn) vare enten gansse øde, eller Beboerne dog aldeles forarmede, og desuden erklærede Synßmændene, at alle Gaarde i Herredet, som hadde hart Brandenburgß Indqvartering, vare ruinerede, plündrede og frarøvede deres Heste, Dvæg ic.

5.

Kiendis Wi underschrefne Sognemænd i Elsted Sogn at det er os (dis Verre) i Sandhed witterligt at Elsted

Sogn som ligger paa den alfare Wei imellomb Horsens oc Veyle, er i forgangen langvarende haarde oc onde Fiende tiid moren gandske ødelagt; saa at der ere 12 heele gaarde gandske øde, oc Mennishene som i dem boede, af Hungersnød døde; de andre 10 gaarde ere moren uden al Sæd, oc den største Deel af indbyggerne ved Betlerie søger deris Brød paa andre steder; Saa Gud bedre det, voris Sognepræst fand af sin rente oc indkomst hos os sig ingenlunde ærnære, men maa med os i Armod lefve oc lade sig nøye; hvilchet voris kundskab oc Vidnisbyrd er alt for sandfærdigt, oc vi med voris egne Hender understøttelse vil stadfeste oc vedstaae hvor det schal Vere.

Dated 15 Decemb. 1660.

Mickell Nielsen	Hans Nielsen	P. K. D.
egen Handt	egen Handt.	

6.

En rigtig fortegnelse paa hvis besværinger oc udgifter ieg haffuer vdstaait vdi denne sidst forleden sende Tbid.

1. Contribuerit ieg til Oberste Peiter oc til hans Regiments Quartiermester Penge 37 Rdr.
2. Toge Plynder Rytter mig 1 Hest, 2 Hopper oc 1 Dre fra, oc en Hest slog de mig ihjel i Stalden.
3. Gaff ieg 9 Plynder Rytter 6 Rdr. til en rytter Tæring paa det mit Hus kunde befries fra dicris offverlast.
4. Indquartierede Oberst Puttkammer sig hos mig med 2 Compagnier, oc med sine folk oc hester gjorde mig schade for mere end 100 Rdr. paa en naß tid Allerniste, som en hver oc alle er ritterligt udi denne Egn.

Opkrifft paa hois ieg haffvoer vdgiffvit tll de Klerede,
oc paa saa vit Korn, der bleff mig frataget aff dem.

1. Gaff ieg til den General Kenersche Proviandmester ved
naffn Hans Hijber Penge 50 Rdr. udi Contribution.
2. Til hans Stabsofficerer vdgiffvit i penge 18 Rdr.
3. Til femb exequer Rytter hand indqvartierede hos
mig paa fire Dags Tid 10 Rdr.
4. Til den General Kenersche Secreterer som gich mit
Bud til den kenersche General Greffue Montecuculi
Penge 12 Rdr.
5. Til Generalens Opvarter, der bar min Supplication
frem 2 Rdr.
6. En Corporal vnder de kenersche ved Rassin Andreis
til en Recompence 4 Rdr.
7. Til 5 Rytter som lagde paa Salveguardie hos mig
i jiu Uger, penge 6 Rdr.
8. Toge de Brandenburgische oc Kenersche fra mig i
Korn, som jeg haffde ladet indjøre oc indligge hos
adskillige get soldt i Randers, Tid effter Anden at
vilde haffue brugt baade til Udforn oc til Sædforn
Rug 43 Tdr., Biug 21 Tdr.

Att jeg i Sandhed haffuer veret vnder alle disse for-
schreffne Presurer, vndtagne enddaa daglig Besøgelse och
offuerløbe idelige nagleier oc vgelige Salveguardie Pengis
Vdleggelse vidner jeg med egen haand vnderichreffuit.

Galten den 16 Febr. 1660.

Niels Pederßen Maaltbeck.
Egen hand.

7.

En Rictig fortegnelse paa huis Jeg haffuer Vdgif-
fuet i denne fiende Tid.

1. Der Euensten kom i Landet fick jeg 4 Rytter at holde fra 3 Uger effter Michaelij och til Kyndelmise, med sig selff och deris Heste.
2. Gaff for et Salvoguardi Breff at ingen schulde plyndre mig eller mine Regimentsquartiermester Hrichendorpb penge 6 Rixdaller.
3. Gaff strax der effter Koningsmarks Regimentz Quar-
teer Mester Hans Volff von Sconberg till Brand-
schat 16 Rdr.
4. Siden bleff Jeg underlagt Rittmester Daniel von Lnderich at contribuere til hannem, gaff hannem først 6 Rixdr., Koch der foruden Salvoguardi penge fra 3 Uger effter Michaeli til Kyndelmise huer Uge 1 Rdr. Siden lagde ind paa mig fra Kyndelmise Dag och til Bartholomei Dag at holde hans Knecht med 3 store Heste, fortærede och spilde for mig 12 tønder haffre och 7 tønder Bng, som Jeg skulde hafft tik Cæd, Huorfor Jeg maatte laane och borge affgot foldt haade til at æde och at saae i dette Aar. Samme Knecht som forede Hestene gaff jeg huer Uge 1 Glett Daler.
5. Nach Maatte jeg forære Rittmesters Jendrik som gjerne besøgte mig och min Naboe, faruden Linklæ-
der penge 8 Rdr.
6. Siden fick jeg en fri Rytter nesten et Aar med 3 Knechte och deris Heste at holde, som saa slet ud-
tærede huis Jeg haffde, saa det var at vndre Jeg kunde nyde enten til öll eller brød. Jeg vil intet tale om mange Selschab, som hengde effter dem Dag

- och nat och med stor odjuen plagede mig, fordi Jeg haffde icke fuld op at giffve dem paa det sidste.
7. Gaff Jeg til Welb. Mogens Friis Commissarius 4 Rdr., 2 Tdr. Haffre 1 Td. Rug och 1 Læs Høe.
  8. Smellertid kom Brandenburgene her som endschönt de var her kun en kort Tid, bleff Jeg dog der de schulde marsjere kreffvit af Ritmester Blommendal hans Wactmester at skulle giffve 20 Rdr. Maatte da om natter tide selff ned til Hannem i Sognet som hand laae och saa got som med graad afftigge Halffdeelen och bekom hand halffdeelen och 2 tønder Haffre.
  9. Strax der effter den 4 Februarii kom de Polste, udaff huilcke Jeg fick først en Wactmester selff fierde at holde en Tid lang, siden bleff der anden anordning iheed, och fick 2 wilmde Tyranner at holde med deris Heste, en Forier och en anden Polach, Som bleff mig hid schicket fra en Capitain i Horsens ved navn Jerij Ferdinandus. Til Hannem gaff Jeg vdi 6 Maaneder, huer Maanit 16 Rdr., och fordi Jeg icke haffde at odgiffve den sluffvende Maanit, Maatte Jeg odstaae meget onct med Dug och Flug, bleff aff Gaarden forjaget maatte hntte mig i march och ichow huor Jeg kunde intill de var borte, tog siden hues fæmon de kunde finde 4 Kior och 3 Stude for Jeg icke haffde penge, da Jeg ganske var odpint och icke var betroet hos nogen for 1 Daler.
  10. Gaff der foruden disse twende onde Mennischer saa lenge Jeg haffde at giffve vdi disse 7 Maaneder huer Wge 1 Kird.
  11. Saa holt Jeg flig et stor Hold aff det flemme Selschab som hengde effter dennem saa Jeg haffde bel:

ler hafft en Snes Erlig Karle daglig at sidde til
 Vords en(d) de umilde Hunde som continue aad och
 drach och spille vnder tiden offver 1 $\frac{1}{2}$ Tde Dll om
 Dagen Forjaget mig och min fattig Hustru och Born
 och Tiende aff Husit, Hug och schød effter mig i
 min Seng, saa ieg ved midnag Tide vnder tiden
 maatte tache Gud jeg kunde faae en Mand's Hæ-
stænger at ligge paa.

12. Til sig forhold och vds spisning gief til fiste Korn och
 fetalie och paa det sidste der der var intet meere i
 forraad tog de det offverbleffne qveg paa det sidste,
 saa ieg dette sandferdeligen kand bevise at jeg icke
 bekom en schillings sty der til aff nogen uden allene
 der Jeg nøddis til at giffue husene op, flet ieg til
 sty aff Sognet 10 schipper malt.
13. Derforuden Er mine Sogne saa flet forvustet och
 den største Deel forarmet saa Jeg udaff Ngrl Sogn
 huor vdi findis 14 fulde øde gaarde och de fleeste
 aff de andre forarmet icke har naad Tiende aff same
 gaarde i disse aaringer. Mit annere Egen, som er
 icke i sig selff 8 gaarde, ere to ganske forarmede
 och aff dennem heller ingen Tiende bekommet.
14. Da Polacherne nu vare borte, paalagde igien Velb.
 Mogens friis alle Præster at skulle vdgiffue huer
 4 Td. Rug eller meell, 4 Td. Malt, 6 Tdr. Haffre
 och 6 sider flesk, och effterdj Jeg icke formaatte sligt
 at udgiffue bleff ieg tvende gange offverleben aff
 erequere Rytter maatte icke alleniste med god trac-
 tement men och saa huer Gang med en Rdr. dem
 tilfreds stille.

13. Foruden alt dette vdi stoed jeg i den forige Svenske Tid saa stor en plage och molestering, som ieg neppe-
 lig troer Noget større, der mand schreff 1644. Blevf
 anbolt for en Rytter som blevf Slagen i mitt Hus
 aff en Bonde, Maatte betale hannem der hand kom
 til paa igien alt huiß hand lidde schade paa, lidde
 meget ont forend Jeg kunde vdlaae och borge saa
 mange penge, hvor med Jeg hans tyranniske Heffn-
 gerrighed kunde fornøye. Er siden Underlagt En
 mild Rittmester som da laae i Søby, som lod mig
 en Rat vdplyndre med en halff hundrede Ryttere och
 deroffver, som bortførde Korn och Kleder, Raaber
 och Tin, fetalie, Heste och Hopper och alt huiß ieg
 haaffde, saa Jeg om Morgenen icke haaffde at bespije
 mine folk med et eniste Maaltid forend jeg maatte
 laane, Kom saa i den giæld saa vel nu som ieg neppe-
 lig i mange Aar kand betale.

Hvorfore Jeg er geraaden vdi stor armod, Er
 derfor ndmygeligen Begerendis, at min Gunstige Vffrig-
 hed vilde denne min fattige vilfor ansee och handle mod
 mig mildoligo i saadanne Vrsueringer som Lid etter an-
 den paakommer. Och vil her med haaffde den gunstige
 Væser vdi Guds Beschyttelse troligen nyttet och befallt,
 aff Agri Præstegaard dend 16 Decbr. Anno 1660.

Palli Almdiken
 værdig Guds ordis thiener
 thill Agri ogb Egenß Sogner.
 Egen Haandt.

Belangende Voris Underschreffne fattige Landbyne Præsters och vore Sogners Bilchor och Tilstand i Steuringherrit, da er den nu meget ringe, meest formedelst den haarde och vsmilde Indqvartering Vi Vnderstyr. for alle andre Præster i Dronningborg Lehn haffde icke alleniste i Vore Sogner, som dem schammelig ede och forderffued, Mens endochsaa i Vore Præstegaarde och alle Husene aff de catholiste Ritmestere med dieris Foldsch och mangfoldige Heste, først aff det gamle Picolominste Regiment i 6 Uger till den 2 Pindspdag, siden aff de Kayslerlig Marchessiff Regiment den gansche Sommer igiennem til den 19 Augusti, som icke allene indtog vore gansche Præstegaards Huse och stuffer och Vdjaged of med vore smaa Børn i Vdehusene i Kuld och Frost, mens end och Vde och fortæred ald vor Korn, auffling och Tiende vi haffde i nogle Aar indsamlet, som end Landzens Fiender Evenschen haffde spared och icke vilde tage fra os, saa och slacted vore schonne Dren och Fæmon, ochsaa Sommeren igiennem slog dieris mangfoldige Heste i voris Enge och Korn i marchen var saarb, huorfor vi i Steuringhørsed for andre her omkring motte fiobe (sælge) och Vdsætte alt huiß vi haffde till offrs aff Sølf, penge ic. till at fiobe Korn till os och vore smaae Børn fra ifjord Juell och till i Aar vi sich aff dett nye, till alt huiß vi schulde æde driche och saae och kunde endaa icke stræche formedelst Penge Feil och saae halff vor Auffling saaed i Aar, meget ringere ifior, i det sted andre Præster var frie for saadan stoere Indqvartering och beholt dieris korn och fæmon, huorofft vi och vore Sogner i Steuringherrit nu saa meget ere Vde och forderffuede, {besynderlig Vorup

Sogn der ligger her paa Landeveien, som motte være
 moren alle Regimenters Quartier Ud och ind, der offr
 Præstegaarden schamelig Ruinerit, som Wijdere aff hof
 folgend Tings Vidne kand erfabriß Och huad de Keyser-
 lig leffnet, det øde och tog Gen. Schachis Regiment, som
 4 Gang ud och ind, fremb och tilbage tog Quartier i
 Buorup Sogn, huoroffr vi i Steuringherrit lidet Vaar-
 sæd sich saaed och besynderlig i Buorup Sogn, som nu er
 mest øde och forderffuid, saavell ogsaa Inner Sognen
 Hald, huor der 12 grde ere øde och nederbrut, Under-
 danigst derfor begierendis voris hønæred Ehrvoirdig K. H.
 Biscop, vilde nu som voris Patron samme voris Condi-
 tion ansee, at der motte gioris nogen Forschiell paa i
 schattens Lignelse, saa och voris arme Wilchor for vor
 hønærede Ehrchebiscop Landsens Fader andrage om dett
 motte noged anseeis och of noged till voris Præstegaarders
 reparation aff Raade aff Ko. May. schoffue motte bevil-
 gis, Vi ville igien i voris daglig Vener ihuefomme hans
 Ehr. W. ynshendis dett motte gaae hannem och hans
 gandsche familiæ Vell till Liff och Siell. Actum Randers
 dend 17 Decbr. Anno 1660.

Jens Bloch
 i Buorup

Jørgen Christensen
 i Hærridzleff

Jens Elog
 i Steuring

Bertel Frandzen
 i Gimming.

Nørhald Herrett.

Anlangende Præsternis Vilkor vdi dette Herret, daa er her ingen formuende, thi nogle ere strax for denne Besuerlig tid kommen til Kaldene, nogle Vdi denne Tid haffuer alle veret meget presit aff de Brandenburgische nemlig Canenbergis Regimente, som stod her vdi Herredet, saa de icke alleene haffuer hafft sterck Inquartering, men paa det fiste haffr Officererne med geweld taget fra dem Korn, Dren, Hester och Hopper, Jae endoch opslagen Kister och Skrine och borttaget huis som fantis vdi Huset, som det nocksom alle her vdi egnen vitterligt er, och beuisslig gjeris Kand.

Herforuden haffuer de nu paa det fierde Aar aldellis intet bekommet aff dieris Annergaarde, En heller nogen Tiende aff Vaarkorn vdi to Aar, efftersom Bønderne her Vdi Herredit moren ingen Vaarsæd haffuer haert Vdi to Aar. Beder derfor paa det flittigste at venerandus Dns Episcopus ville voris ringe Vilkor betende och ogs til det beste Vare behielpelig. Actum Cassum den 17 Decbr. 1660.

Hans Laurißen
E Hand.

